

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav lingvistiky a ugrofinistiky

Diplomová práce

Zaklínadla jako součást finské lidové slovesnosti

Spells as a Part of Finnish Folklore

Magdalena Hošková

Praha 2012

Vedoucí práce: Mgr. Jan Dlask, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji vedoucímu své diplomové práce, Mgr. Janu Dlaskovi, Ph.D., za podnětné připomínky při konzultacích. Další osobou, která mi dala cenné rady, je PhDr. Hilikka Lindroos, CSc., jíž děkuji za jazykovou korekturu abstraktu ve finštině.

Magdalena Hošková

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím, aby práce byla uložena na Univerzitě Karlově v Praze v knihovně Filozofické fakulty a aby byla zpřístupněna ke studijním účelům.

V Praze, dne 23. května 2012

Magdalena Hošková

Abstrakt

Jméno autorky: Magdalena Hošková

Instituce: Ústav lingvistiky a ugrofinistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Obor: Finská filologie

Název práce: Zaklínadla jako součást finské lidové slovesnosti

Vedoucí práce: Mgr. Jan Dlask, Ph.D.

Počet stran: 77

Rok obhajoby: 2012

Klíčová slova: zaklínadlo, finská zaklínadla, finská lidová slovesnost, *Kalevala*, starofinská mytologie, *tietäjä*, šaman, modlitba, léčebná magie, homeopatická magie, John Abercromby, James Frazer, neošamanismus, novopohanství

Tato diplomová práce je věnována zaklínadlům jako součásti finské lidové slovesnosti. Jsou zde vylíčeny okolnosti vzniku zaklínadel, dále jejich charakteristika z hlediska formy a účelu použití. Za zlatý věk vzniku zaklínadel nejen ve Finsku, ale i v ostatních evropských zemích, je považována doba pozdního pohanství a raného křesťanství. V práci je nastíněna úloha dvou představitelů magické praxe: jednak šamana coby duchovního vůdce finské společnosti doby před vznikem zaklínadel a jednak jeho nástupce - zaříkávače, ve Finsku označovaného jako *tietäjä*. Následuje výčet finských pohanských bohů s jejich podrobnými charakteristikami a s příklady zaklínadel, v nichž se lidé obraceli k bohům o pomoc. Jádrem práce je typologie finských zaklínadel podle finského literárního vědce Kaie Laitinena a podle skotského etnografa Johna Abercrombyho. V závěrečné kapitole se zamýšlím nad tím, co z magického myšlení a chování přetrvalo v lidské společnosti dodnes (nejen ve Finsku, ale i v celé moderní evropské a americké civilizaci), a zmiňuji se o neošamanismu a novopohanství, tedy o jevech, které čerpají z odkazu duchovních tradic minulosti a aktualizují je pro současnost.

Abstract

Author's name: Magdalena Hošková

School: Charles University in Prague, Faculty of Arts

Department: Institute of Linguistics and Finno-Ugric Studies

Title: Spells as a Part of Finnish Folklore

Supervisor: Mgr. Jan Dlask, Ph.D.

Number of pages: 77

Key words: spell, Finnish spells, Finnish folklore, *Kalevala*, Finnish mythology, *tietäjä*, shaman, prayer, healing magic, homoeopathic magic, John Abercromby, James Frazer, neoshamanism, neopaganism

This thesis deals with spells as a part of Finnish folklore. It depicts the circumstances of the spells' genesis, as well as their structural features and different purposes of their use. It is considered that most spells were created during the era of late paganism and early Christianity. This is true not only of Finland but also of Europe in general. The thesis also analyses the role of the shaman as the spiritual leader of Finnish people living in the era before the spells' creation and thereafter analyses the role of the shaman's successor: the *tietäjä*, the charmer who created spells and used them to help people in his community. So the *tietäjä* used his spells for the same purpose as his predecessor, the shaman, used trance states, which he entered via drumming, chanting and dancing. In the trance state, he talked to animal spirits and ancestors' spirits and received the answers for his tribe from them.

The thesis continues with a list of Finnish pagan gods and other spiritual beings with descriptions of their tasks and with examples of spells in which they are asked for help. However, the cores of this thesis are two different typologies of spells. The first one was defined by Finnish literary scientist Kai Laitinen and the other by Scottish ethnographer John Abercromby. The final chapter of the thesis aims to answer the question which

elements of magical thinking and behaviour has remained in modern European and American society. The final chapter also deals with neoshamanism and neopaganism which are phenomena that try to continue in the legacy of pre-Christian spiritual traditions and to bring them up to date.

Tiivistelmä

Tutkielma esittelee loitsuja osana Suomen kansanrunoutta. Aluksi selitetään, mitä loitsut ovat, miten ne syntyivät ja mitkä ovat niiden muodolliset piirteet. Tavallisesti arvellaan, että eniten loitsuja syntyi pakana-ajan lopulla ja kristinuskon ajan alussa. Se ei koske ainoastaan Suomea, vaan myös yleisesti Eurooppaa.

Loitsut ovat osa maagista ajattelua ja maagista käyttäytymistä ja sen tähden tutkielmassa selitetään sellaisia käsitteitä kuten esimerkiksi sympaattinen magia. Tämä käsite on antropologi ja etnografi James George Frazerin (1854-1941) määrittelemä.

Tutkielmassa esitellään myös samaanin ja tietäjän rooli muinaissuomalaisessa yhteiskunnassa. Samaani toimi parantajana ja hengellisenä johtajana ennen loitsujen synnyn aikaa. Hän käytti rummuttamista, laulua ja tanssia matkustaakseen toiseen maailmaan. Siellä hän sai apua tai neuvoa eläinten ja kuolleitten sukulaisten hengiltä. Samaanin seuraaja muinaissuomalaisen yhteiskunnan parantajana ja hengellisenä johtajana oli tietäjä. Transsimatkojen sijasta hän käytti loitsuja auttamaan ihmisiä. Samaanin ja tietäjän kysymystä tutkii suomalainen folkloristi ja antropologi Anna-Leena Siikala Helsingin yliopistosta.

Anna-Leena Siikala ja muutkin tutkijat ovat sitä mieltä, että tietäjien aikana syntyi myös kalevalaista runoutta ja suomalaiseen muinaisuskoon liittyvä mytologia, johon kuuluu esimerkiksi Ukko, Ilmatar, Väinämöinen, Ilmarinen ja haltijat kuten Tapio ja Ahti. Tietäjä pyysi loitsuissaan usein apua jumalilta ja sen tähden tutkielman erillinen luku käsittelee suomalaista mytologiaa. Tässä luvussa on myös loitsuesimerkkejä, joissa ihmiset pyysivät jumalilta apua.

Tutkielman ydin on loitsujen typologia Kai Laitisen ja ennen kaikkea John Abercrombyn mukaan. Suomalainen kirjallisuudentutkija Kai Latinen teoksessaan *Suomen kirjallisuuden historia* (Helsinki 1981) jakaa loitsut neljään luokkaan, jotka ovat maanitteluloitsut, manausloitsut, syntyloitsut ja

rukousloitsut. Skotlantilainen etnografi ja muinaistutkija John Abercromby (1841-1924) matkusteli paljon Suomessa ja keräsi loitsuja. Teoksessaan *The Pre- and Proto-historic Finns, both Eastern and Western: With the Magic Songs of the West Finns* (Lontoo 1898) hän jakaa loitsut neljään luokkaan, jotka ovat *Words of Healing Power* (parantavat sanat), *Formulae*, *Prayers* (rukoukset) ja *Origins* (synnyt). Laitisen ja Abercrombyn loitsujen typologian lisäksi on tässä osassa myös konkreettisia loitsuesimerkkejä.

Viimeinen luku pyrkii vastaamaan kysymykseen, mitkä maagisen ajattelun ja maagisen käyttäytymisen piirteet vielä elävät nykyajan eurooppalaisessa ja pohjoisamerikkalaisessa kulttuurissa. Vastaus kysymykseen voi olla, että lapsuudesta asti jokainen ihminen joutuu tekemisiin kansansatujen kanssa ja niissä on säilynyt arkkityyppejä myyteistä ja myös samaani- ja tietäjä-piirteitä. Viimeinen kappale mainitsee myös uussamanismin ja uuspakanuuden, jotka pyrkivät elvyttämään alkuperäisiä muinaisuskontoja. Uussamanismi ja uuspakanuus on levinnyt Yhdysvalloissa ja Euroopassakin, Suomessa mukaan luettuna. Lopuksi tutkielma mainitsee suomalaisia yhtyeitä kuten *Värttinä* tai *Gjallarhorn*, jotka säveltävät musiikkia kansanrunouden, muun muassa loitsujen pohjalta. Esimerkiksi *Värttinän* laulussa *Äijö* on osa loitsua käärmeen myrkkyä vastaan ja *Gjallarhornin* laulu *Suvtar* on oikeastaan rukous Suvtarelle, kesän jumalattarelle. Tällaisten yhtyeiden tuotanto on todiste siitä, että kansanrunouden perintö on Suomessa vielä elossa.

Obsah

1. Úvod	10
2. Zaklínadla	13
2.1. Charakteristika zaklínadel a jejich vznik	13
2.2. Forma	14
2.3. Doba vzniku	18
2.4. Víra pravěkého člověka	20
3. Obecné poznatky k magickému chování	21
4. Šaman a <i>tietäjä</i>	24
5. Finský pantheon a <i>Kalevala</i>	30
5.1. Ukko	30
5.2. Ilmarinen	31
5.3. Väinämöinen	32
5.4. Tapio	35
5.5. Hiisi	37
5.6. Lempo	40
5.7. Ahti	41
5.8. Sämpsä Pellervoinen, Pellon Pekko	42
5.9. Luonnotar a jiné dobrotivé víly	43
5.10. Pohjola, Laponsko, Turja	45
5.11. Kalma, Tuoni, Mana	47
6. Typy zaklínadel podle Laitinena	49
6.1. <i>Maanitteluloitsut</i> (zaklínadla přesvědčovací, usmiřovací)	49
6.2. <i>Manausloitsut</i> (kletby, nadávky)	49
6.3. <i>Syntyloitsut</i> (zaklínadla zrodu, vzniku)	50
6.4. <i>Rukousloitsut</i> (zaklínadla – modlitby)	52
7. Typy zaklínadel podle Abercrombyho	53
7.1. <i>Words of Healing Power</i> (slova léčivé síly)	53
7.2. <i>Formulae</i> (formule)	56
7.3. <i>Prayers</i> (modlitby)	60
7.4. <i>Origins</i> (příběhy o původu věcí)	62
8. Magické myšlení a chování dnes	66
8.1. Pohádky	66
8.2. Zakřiknutí a uhrnutí	68
8.3. Neošamanismus	69
8.3.1. Odcizení od kořenů a návrat k nim	69
8.3.2. Čtyři archetypy šamanské tradice	69
8.4. Novopohanství ve světě a ve Finsku	71
8.5. Finská zaklínadla coby inspirace moderní hudby	73
9. Závěr	76
10. Použitá literatura	77

1. Úvod

Cílem této diplomové práce je přiblížit téma zaklínadel jakožto součásti finské lidové slovesnosti. V první části práce jsou vylíčeny okolnosti vzniku zaklínadel a jejich charakteristika z hlediska formy a účelu použití. Zde se věnuji nejen prostředí finskému, ale i obecně evropskému. Materiál pro tuto kapitolu jsem čerpala především z díla *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku* (1894) od Čenka Zírta (1864-1932), významného českého kulturního historika a bibliografa, který se zasloužil o teoretický a praktický rozvoj etnografie v českých zemích. Zírt byl členem několika evropských společností pro záchranu lidového umění a slovesnosti.

Zaklínadla jsou součástí magického myšlení a chování, a proto jsem považovala za důležité se ve stručnosti zmínit o podstatě síly využívané při magických činnostech a o pojmech jako sympatetická, homeopatická a kontaktní magie. Tyto pojmy stanovil skotský antropolog a etnograf Sir James George Frazer (1854-1941) ve svém díle *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, jehož první verze vyšla v roce 1890. Česky toto dílo vyšlo pod názvem *Zlatá ratolest* v roce 1994 a právě z tohoto vydání jsem čerpala informace pro svoji práci. Frazer se zabýval problematikou nejstarších náboženství, rituálů, mýtů a magie. Zdůrazňoval význam mýtu a rituálu při organizaci společenského života.

V další kapitole charakterizují úlohu dvou představitelů magické praxe: šamana jakožto duchovního vůdce finské společnosti doby před vznikem zaklínadel a úlohu jeho nástupce – zaříkavače, ve Finsku označovaného jako *tietäjä*. Termín *tietäjä* ve své práci dále nahrazuji termínem *vědoucí*. Otázkou šamanů a *vědoucích* se zabývá finská folkloristka a antropoložka Anna-Leena Siikala z Univerzity v Helsinkách. Předmětem jejího zájmu je především zkoumání náboženské praxe kultur severní Eurasie, ugrofinská mytologie a její odraz v kalevalské poezii. Zabývala se sběrem lidové slovesnosti ve Finsku, ale i mezi ugrofinskými etniky na Sibíři. Cenné poznatky ze své badatelské činnosti soustředila do studie *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry* (2002), ze které jsem čerpala. Dalším významným

etnografem, který se věnoval studiu sibiřského šamanismu, byl Gavril Xenofontov (1888-1938), pocházející z ruského Jakutska. Během dvacátých let dvacátého století sbíral výpovědi Jakutů, Burjatů a Evenků. Těžce nesl likvidaci šamanské kultury ve stalinském Sovětském svazu, snažil se o zachování této kultury a to se mu stalo osudným: v roce 1938 byl při stalinských procesech popraven. Ve své diplomové práci čerpám z Xenofontovova díla *Sibiřští šamani a jejich ústní tradice*, jehož český překlad vyšel v roce 2001. Sibiř je považována za jednu ze světových kolébek šamanismu a slovo *šaman*, jež se postupně rozšířilo do mnoha jazyků, pochází právě z jazyka Evenků.

Ve finských zaklínadlech se lidé často obracejí o pomoc k bohům a k jiným mytickým bytostem. Proto jsem poměrně obsáhlou kapitolu věnovala finskému pantheonu: výčtu a podrobné charakteristice finských pohanských bohů a dalších bytostí náležejících do finské mytologie. K jejich charakteristikám připojuji příklady zaklínadel. Tuto kapitolu jsem zpracovala především na základě studia *Kalevaly*, „národního eposu Finů“, a díla Johna Abercrombyho, o kterém se zmíním níže.

Za jádro své práce považuji zkoumání konkrétních finských zaklínadel a dvou pohledů na jejich typologii. První z těchto pohledů uvádí finský literární vědec Kai Laitinen ve svém díle *Suomen kirjallisuuden historia*, vydaném v Helsinkách v roce 1981. Druhý pochází z dvoudílné publikace *The Pre- and Proto-historic Finns, both Eastern and Western: With the Magic Songs of the West Finns* (Londýn, 1898), jejímž autorem je skotský archeolog a etnograf, baron John Abercromby (1841-1924). Byl místopředsedou *Folklore Society* a předsedou *Society of Antiquaries of Scotland*. Během svých cest po Finsku sesbíral velké množství finských zaklínadel a rozdělil je do čtyř základních skupin, o nichž se zmiňuji v kapitole 7. Ve své práci uvádím příklady konkrétních zaklínadel vybraných z Abercrombyho publikace, ponechávám je ve staré angličtině a uvozují je vlastním krátkým převyprávěním do češtiny.

V poslední kapitole se zabývám otázkou, co z magického myšlení a chování přetrvalo v lidské společnosti dodnes. Věnuji se též fenoménu

neošamanismu a novopohanství a rovněž vlivu finských zaklínadel na moderní hudební směr tzv. world music.

Pokud se nabízelo příhodné srovnání jevu vyskytujícího se ve finském prostředí s podobným jevem z jiného kulturního prostředí - nejčastěji severogermánského a sámského, ale v některých případech též střeoevropského či sumerského - , pak toto srovnání uvádím.

Informace k podkapitole 8.4. jsem čerpala převážně z osobních rozhovorů se členy novopohanské skupiny, která před několika lety působila na území České republiky.

2. Zaklínadla

2.1. Charakteristika zaklínadel a jejich vznik¹

Zaklínadlo je magická slovní formule sloužící ke komunikaci s nadpřirozenými bytostmi, k jejich přivolání či zahrnutí. Součástí pohanských kultů byla představa, že svět je plný neviditelných sil: božských mocností vládnoucích lesu, vodám, půdě, počasí, mocností, které je třeba si naklonit prosebnými slovy, modlitbami. Jiné nadpřirozené síly jsou k člověku vyložené nepřátelské a pro něj nebezpečné: způsobují nemoci lidí i domestikovaných zvířat, neúrodu a podobně. Tyto nepříznivé, zlé síly je třeba přemoci a zahnat. Každé pohanské společenství mělo ve svých řadách kněze, který dovedl s božskými bytostmi komunikovat a zlé vymítat. Činil tak pomocí rituálů prováděných ve vhodnou denní či noční dobu a na vhodném místě, za použití určité magické rostliny, kamene či předmětu a pomocí vhodně formulovaných slov pronesených určitým tónem hlasu a doprovázených odpovídajícími gesty a postojem těla. Ke zdárnému výsledku magické operace přispělo spojení všech výše uvedených součástí rituálu, běžný člověk však těmto konstelacím a souvislostem nerozuměl a stačilo mu, že jim rozumí kněz. Kouzelnou moc přičítali prostí lidé osobě, charismatu kněze: věřili, že je jedincem u božstev oblíbeným.

Postupně začal lid připisovat magickou moc spíše jednotlivým součástem rituálu – nehledě na provádějícího -, například slovům formulovaným určitým způsobem - věřilo se, že účinek kouzla tkví v konkrétním slovním spojení. Lidé se snažili tato slova uchovávat přesně v té podobě, v jaké je prvně zaslechli, neboť se obávali, že po libovolných změnách pozbudou formule svého účinku. Takto se tedy zaklínadla rozšířila mezi prostý lid.

Podobně tomu bylo i se vznikem magických amuletů nošených na těle či vyšitých na oděvu: původně kněz během rituálů v určitou dobu a za příznivé konstelace nebeských těles ryl do dřeva, kůry či kovu znaky symbolizující slunce, měsíc a podobně, čímž žádal o pomoc bytosti, které nebeská tělesa

¹ Zíbrt, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Česká akademie věd, Praha 1894, s. 57-59.

personifikovaly. Prostí lidé o této symbolice nic nevěděli a čarovnou moc přičítali přímo tajemným znakům a obrazcům. Začali je tedy rýt do destiček z různých materiálů a takto zhotovené amulety nosili na krku, nebo symboly vetkávali do látek a vyšívali na oděvy. K léčbě nemocí a k usnadnění porodu se užívalo takzvaných návazů či navazačů: byly to části rostlin nebo proužky látky, na něž se kreslily ony znaky a obrazce a které se za doprovodu pronášení zaklínadel přivazovaly na krk, trup, ruce a nohy. Později toto doslovné vázání ustoupilo „vázání“ symbolickému: pomocí zaklínadel, slov, jimiž se svazovaly, spoutávaly zlé bytosti.

Některá zaklínadla lidé připojovali k písním, které si zpívali při práci - věřili, že zpěv nejen práci usnadní, ale dokáže i příznivě ovlivnit její výsledek. K rytmickým písním zpívaným při mlácení obilí se přidávala zaklínadla žehnající úrodě. Při vyhánění na pastvu se zvířatům zpívalo nejen pro uklidnění, ale i na ochranu před dravou zvěří. K písni zpívané dítěti při koupeli se připojovala zaklínadla proti nemocem přebývajícím v nečistotě.

2.2. Forma

Ve finských zaklínadlech se hojně uplatňují epiteton, metafora, metonymie, anafora, přirovnání či archaismy. Metaforických opisných výrazů pro různé osoby, bytosti nadpřirozené, zvířata, rostliny, nebeská tělesa, nemoci a tak dále se někdy užívalo jako epitet a jindy se jejich pomocí zaříkávač vyhnul vyslovení pravého jména příslušného jevu – tak činil v některých případech z důvodu úcty a pokory a v jiných z důvodu pověřivosti: věřilo se, že vyslovení pravého jména při zaklínání přináší smůlu a neštěstí. Někdy však tyto opisné výrazy plnily především funkci estetickou, užívalo se jich k ozvláštňení jazyka. Staří Finové tak opisovali mléko jako „dar od krav“, slzy jako „vody žalu“, stařec byl „vousatá brada“, dívka „cínová hrud“ - tento opis vychází zřejmě z představy dívky ozdobené náhrdelníkem, broží či sponou - , veverka byla „zlaté jablko borovice“, kámen „vejce země“.

Nejen pro básnickou okrasu, ale i z důvodu pověřivosti - zahrnutí nebezpečí nemoci a úmrtí - bylo novorozeně nazýváno „cestovatelem“ nebo „oblázkem“. Označení nebeských těles, posvátných stromů a podobně zase svědčila o hluboké úctě: slunce bylo „zlatým kruhem“, dub „Božím stromem“.

Opisné názvy nemocí, dravých zvířat a jedovatých hadů vymýšleli lidé proto, aby je vyslovením skutečných jmen nepřivolali, popřípadě aby nesnáze jimi způsobené ještě nezhoršili. Nemoc obecně byla nazývána „čarodějovými šípy“, „krvavými jehlami“ nebo „prasečími štětinami“. Bradavice, vyrážky, otoky a podobné neduhy kůže se opisovaly jako „ropucha“, mor jako „červený kohout“.

Z divokých zvířat byl nejobávanějším a zároveň nejuctívanějším medvěd. Lidé se jej báli, ale také chtěli, aby na ně přešla jeho síla. Různých metaforických opisů pro medvěda se ve finských zaklínadlech zachovalo mnoho. Některá označení jsou silně eufemistická („jablíčko“), jiná prokazují úctu („král lesa“) či svědčí o hrůze, kterou medvěd u lidí vzbuzoval („postrach země“). Zajímavé je časté opisování názvů divokých zvířat, především šelem, názvy býložravých zvířat domestikovaných – například medvěd se tak stává „krávkou“, rys „lesní ovci“. Těmito eufemismy si lidé ve svém strachu z dravých zvířat dodávali odvahy. Stojí za povšimnutí, že při tom často namísto obecného slova označujícího druh domácího zvířete (*lammas* = ovce) či slova, které označuje samce, užívali slova znamenajícího samici (*uuhta* = ovce). Tím se účinek eufemismu ještě znásobil, neboť tak lidé jméno domestikovaného zvířete, užitého v opisu, zbavili jeho jediné zbraně, rohů.

Lesní zvěř obecně bývala nazývána „zlatem“ či „stříbrem“, tedy bohatstvím. Časté byly opisy typu *pars pro toto* (část za celek): lovná zvěř se označovala jako „nohy“, „kopýtka“ či „kožešiny“, lovné ptactvo jako „peří“.

Jednoslovné i víceslovné básnické opisy, které se vyskytují ve finských zaklínadlech, připomínají *heiti* a *kenningy* – básnické figury hojně užívané v severogermánské mytologické a hrdinské poezii z 9. - 13. století. *Heiti* (staroislandsky „pojmenování“) byl opis jednoslovný, spočívající v nahrazení

běžného pojmu výrazem básnickým, například muž a žena se opisovali názvy stromů, neboť podle severogermánské mytologie stvořili bohové první lidi ze dvou kmenů stromů vyplavených mořem. *Kenning* (ze staroislandského slovesa *kenna við* = označit jako) byl pojmenováním sestávajícím nejméně ze dvou slov (například výraz „děšť oštěpů“ pro bitvu). Helena Kadečková ve svých *Dějínách severských literatur*² uvádí, že básnické opisy na způsob *heiti* a *kenningů* nejsou ve světové literatuře ničím neobvyklým - vyskytují se v Homérově poezii, v bibli i ve staroanglických básních – avšak severogermánská poezie je výjimečná tím, v jakém množství těchto opisů užívá. Můžeme tedy konstatovat, že velmi hojné používání metaforických básnických opisů je severoevropským specifíkem, jevem typickým nejen pro oblast germánskou, ale i pro Finsko.

Z hlediska struktury můžeme ve finských zaklínadlech vyzorovat několik základních prvků. John Abercromby³ jich rozlišuje v zásadě deset:

1. Zaklínač žádá o pomoc božskou bytost, vyšší sílu.
2. Zaklínač přikazuje zlé bytosti, proti níž je zaklínadlo zaměřeno.
3. Vysvětluje se zrod, původ zlé bytosti, neboť poznáme-li svého nepřítele, získáme nad ním moc.
4. Zaklínač vypráví krátký příběh, jenž se váže k problému, proti němuž svým čarováním bojuje.
5. Zaklínač vyhání zlou bytost na konkrétní místo, například nemoc je vyhnána do skal, kde nežijí lidé ani zvířata, a kde tedy nemůže nikomu škodit.
6. Původci nemoci, bolesti či zranění je nabídnuto nějaké lákadlo, záminka k opuštění těla nemocného, například je mu popsána cesta k čerstvé mršíně zvířete, jež se nachází nedaleko.
7. Zaklínač žádá o pomoc zvíře, rostlinu nebo kámen.

² Kadečková, Helena: *Dějiny severských literatur*. Karolinum, Praha 1997, s. 60.

³ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 40-43.

8. Příčina zranění či nemoci je zahrnuta do míst svého původu. Věřilo se například, že nemoci jsou způsobovány zlými bytostmi jménem *maahiset* – ty mohou pocházet ze země, z vody či ze vzduchu a zaklínač jim přikazuje, aby se tam vrátily.
9. Zaklínač se vychloubá svými schopnostmi, vypočítává své úspěchy v oboru magie.
10. Nemoc se magicky přenese z člověka na jiného hostitele - zaklínač například přikáže vředům, otokům a jiným kožním neduhům, aby místo na lidech rostly na stromech. V tomto případě se užívá takzvané homeopatické magie⁴, která staví na podobnosti dvou jevů: různé útvary a nepravidelnosti v kůře stromů připomínají choroby kůže u lidí.

Ve finském prostředí se léčilo obvykle v sauně - ta byla vytápěna v co největší tajnosti, aby se o chystané magické operaci nedozvěděly žádné zlé síly a nepokusily se ji překazit. Abercromby⁵ se zmiňuje o tom, jak se pro magii v sauně získávalo dříví a voda. Za nejvhodnější topivo bylo považováno dřevo ze stromů rozčísnutých bleskem anebo vyplavených mořem. Často se používalo dřevo jeřábu či jalovce. V případě čarování za účelem probuzení lásky se v sauně topilo dřívím ze stromů, které spolu rostly v těsné blízkosti a navzájem se obtáčely – zde se tedy opět užívalo homeopatické magie. Voda určená k magickým operacím v sauně se získávala z potoka tekoucího směrem severním, zejména z jeho peřejí anebo z místa nedaleko peřejí. Než lidé nabrali vodu z přírodního pramene, vhodili do něj opakovaně – třikrát – několik úlomků zlata či stříbra; takzvaně si „kupovali vodu“. Metličky do sauny byly vyráběny z březových větévek. Pro milostné čarování se užívalo větévek ze stromu rostoucího na rozcestí tří stezek.

⁴ Frazer, James George: *Zlatá ratolest*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 19.

⁵ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 6.

2.3. Doba vzniku

Přesnou dobu vzniku zaklínadel nelze určit s naprostou jistotou. Podle Abercrombyho⁶ byla zlatým věkem jejich vzniku doba pozdního pohanství a raného křesťanství. Křesťanská víra začala do severní Evropy pronikat na konci prvního tisíciletí, avšak ve Finsku se významněji rozšířila patrně až ve dvanáctém století. Vrstvy, v nichž mág žádá o pomoc Ježíše, Pannu Marii a nejrůznější křesťanské světce, snadno určíme jako novější než ty, v nichž jsou vzývány bytosti pohanského pantheonu. Avšak i zaklínadla s křesťanskými prvky mají pohanský základ - jmény křesťanských svatých, Ježíše a podobně byla nahrazena jmény pohanských bohů, jež se v zaklínadle vyskytovala původně, rámec však zůstal tentýž. V době, kdy pohanství ustupovalo nové víře, nechtěli se lidé vzdát zaklínadel, která si vytvořili a v jejich účinek věřili. Za jejich užívání a za vzývání starých bohů by však byli církví trestáni, a tak pouze zaměnili jména, aby se zaklínadla podobala křesťanským modlitbám. Tak je tomu patrně i v následujícím příkladu – v úryvku ze zaklínadla doprovázejícího léčbu popálenin:

„Neitsyt Maaria emonen,
hyvä äiti armollinen,
menes tuonne toisialle,
pimeähän Pohjolahan,
lumivaaran kukkulalle,
pohjoispuolelle mäkeä,
jossa pyy pesän pitävi,
kana poiat kasvattavi.
Tuopas lunta, tuopa jäätä,
jolla tulta tummentelet...“⁷

„Panno Marie, matičko,

⁶ Abercromby, John, *The Pre- and Proto-historic Finns*, David Nutt, London 1898, s. 45.

⁷ *Kansanrunoutta* (sestavil Aukusti Simojoki). Otava, Helsinki 1939, s. 130.

dobrotivá, milosrdná matko,
jdi do té jiné (druhé) země,
do temné Pohjoly,
na vrcholek sněžné hory,
na severní svah kopce,
kde má jeřábek hnízdo,
slípka kuřátka vychovává.
Přines sních, přines led,
kterým oheň uhasíš...“⁸

Využívá se zde pohanského myšlení – křesťanští kněží se divili, proč by měla Panna Marie chodit na horu do Pohjoly pro sních. Příklady podobného nahrazování jmen pohanských bohů křesťanskými světcí najdeme i v lidové slovesnosti české⁹.

Abercromby¹⁰ předpokládá, že před onou dobou přelomu věku pohanského a křesťanského spočívalo užívání magie pouze v rukou pohanského kněze – nebylo ještě rozšířeno mezi laiky. Poté však, jak jsem naznačila v úvodu, stalo se vymýšlení zaklínadel a výroba ochranných amuletů záležitostí lidu, široké veřejnosti. Namísto slavení jednoho nebo dvou velkých svátků zahajujících loveckou a rybářskou sezonu vymyslel si každý lovec či rybář před odchodem na lov vlastní magickou formuli pro štěstí. Avšak ani poté, co se praktikování magie ujali běžní lidé, nevymizeli ze společnosti profesionální čarodějové: lid se k nim utíkal, když jeho vlastní prostředky selhaly, když jeho vlastní schopnosti nestačily.

⁸ Překlad Magdalena Hošková.

⁹ Zíbrt, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Česká akademie věd, Praha 1894, s. 58-59.

¹⁰ Abercromby, John, *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 45.

2.4. Víra pravěkého člověka

V jazycích přírodních národů nenajdeme slovo „příroda“: tyto národy neznají souhrnný pojem označující přírodu jako celek, neboť jsou stále její pevnou součástí – nevybudovaly si proti ní hradby v podobě kamenných měst. Příroda je jejich celým světem, dějištěm jejich každodenního života.

Když pravěký člověk pozoroval přírodu a její zákonitosti, dělil jevy na takové, s nimiž se setkával každý den (působení gravitace, rozdílná hmotnost různých předmětů – například kamene a ptačího pírka), a takové, které se střídají v určitých intervalech (střídání noci a dne, dělení roku na období horké a chladné, fáze měsíce, migrace zvířat). Existovaly však i úkazy a jevy, k nimž docházelo nepravidelně či které se opakovaly v intervalech tak dlouhých, že lidé jejich pravidelnost vnímat nemohli. Sem patří například zemětřesení, komety, zatmění Slunce a Měsíce, hladomor a různé epidemie. Tyto jevy vzbuzovaly v lidech úžas a strach a byly podnětem vzniku mýtů – severní Germáni věřili, že zatmění Slunce je způsobeno obrovským nebeským vlkem, který se Slunce snaží pozřít. Úkazy a jevy, jež si lidé nedovedli vysvětlit, se stávaly předmětem personifikace: staří Finové například věřili, že nemoci způsobují zlé bytosti zvané *maahiset*, o kterých je již zmínka výše v podkapitole 2.2. Podobnost tohoto výrazu se slovem *maa* = „země, půda“ naznačuje jejich původ ze země, ale mohly pocházet i ze vzduchu nebo z vody.¹¹

Vývoj náboženských představ člověka souvisí s vyspělostí civilizace – zprvu lidé uvažovali pouze o zemi, až později i o nebi. Můžeme usoudit, že kultura pravěkých lovců a rybářů uctívala především bytosti vládnucí lesům, jezerům a řekám – tato místa byla pro lidi zdrojem obživy a bylo tedy třeba naklonit si jejich strážce. Představy o nebeských božstvech, rozhodujících o větru a srážkách, pocházejí patrně až z období, kdy se lidstvo začalo zabývat obděláváním půdy, neboť zemědělský způsob života je silně závislý na počasí, tedy na jevech přicházejících z nebe.

¹¹ Abercromby, John, *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 150-151.

3. Obecné poznatky k magickému chování

Magické chování je založeno na představě, že ve vesmíru, a tedy všude kolem nás, existuje neutrální síla, kterou můžeme využít pro vlastní účely. Tato síla se probouzí naším chováním; a to chováním pozorovatelným jinými lidmi (symbolické úkony) nebo jimi nepozorovatelným (myšlená přání). Tuto sílu je možné použít k ovlivnění bytostí existujících ve vesmíru – a to jak obyvatel a jevů našeho lidského světa, tak i obyvatel a jevů světů jiných.

Jak je obecně známo, svět magie nemá ani počátek, ani konec. Lidé zabývající se magií totiž vůbec neuvažují v pojmech počátek a konec světa; podle nich svět trvá neustále. Skutečná podstata síly, využívané při magických činnostech, je lidem neznámá; neznámý je i její zdroj. Sílu použitou k magickým úkonům k dosažení určitého cíle je možné neutralizovat použitím stejné síly o téže intenzitě, avšak zaměřené na dosažení cíle přesně opačného. Magická praxe je tak spojena i s představou o rovnovážném stavu užívané síly ve světě a ve vesmíru. Použití síly musí tedy být nějakým způsobem vyrovnáno, aby se ve světě zachovala rovnováha a aby nedošlo k zániku celého vesmíru.

Josef Kandert ve svém díle *Náboženské systémy* uvádí: „... na základě rozboru dat se zjistilo, že důležitou složkou celého souboru magického chování je víra v neexistenci náhody. V představách o čarování a kouzlení není princip náhody znám. Náhoda neexistuje – všechno má svoje odůvodnění a jedním z možných důvodů nějaké události či situace je buď kouzelnický anebo čarodějnický úkon.“¹²

Dále Josef Kandert¹³ konstatuje, že naše evropské chápání světů čar a kouzel, anebo také světa magie, je hodně zjednodušené a zkreslené více než tisíciletým působením křesťanství. Čáry a kouzla byly a jsou chápány jako jev nesourodý s pravým křesťanstvím, a tak se v kulturních dějinách Evropy často opakuje situace boje s magií. Praktikování magie bylo chápáno jako jednoznačně negativní, nekřesťanské a vždy špatné a zlé, jako výsledek

¹² Kandert, Josef: *Náboženské systémy*. Grada, Praha 2010, s. 74.

¹³ Kandert, Josef: *Náboženské systémy*. Grada, Praha 2010, s. 74.

zbloudění křesťana, který se nechal svést jedním z ďábelských pokušitelů stvořených Bohem. V lepším případě bylo čarování považováno za důsledek či výsledek nedostatečné vzdělanosti, tmářství a života v pověrách. Takového zbloudilce bylo třeba přivést zpátky do obce věřících anebo zachránit jeho duši před zatracením.

„Známe pojmy bílá magie (dobrá vůči lidem) a černá magie (škodící lidem). Běžně se užívají termíny jako magie léčebná, milostná, válečná, výrobní, meteorologická (ovládání počasí); jsou to termíny odvozené z funkce magických úkonů.“¹⁴

K významným badatelům, kteří se ve druhé polovině devatenáctého a na počátku dvacátého století věnovali zkoumání technik magického chování, patří bezesporu James Frazer. Ten jako první ve svém díle *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (1890) srovnával a kategorizoval magické techniky.

Při své analýze principů magického myšlení dospěl k závěru, „...že jsou v podstatě dva (principy): za prvé, že podobné vytváří podobné, čili že se výsledek podobá své příčině; a za druhé, že věci, které byly jednou ve vzájemném styku, působí na sebe navzájem na dálku i poté, co byl fyzický styk přerušen. První princip bychom mohli nazvat zákonem podobnosti, druhý zákonem styku nebo doteku. Z prvního principu, to je ze zákona podobnosti, kouzelník vyvozuje, že může dosáhnout žádoucího výsledku jeho pouhým napodobením; z druhého vyvozuje, že cokoli učiní s nějakým hmotným předmětem, postihne i osobu, s níž byl tento předmět jednou ve styku, ať už byl částí jejího těla nebo ne. Kouzla založená na zákonu podobnosti můžeme nazvat homeopatickou nebo imitativní magií. Kouzlům založeným na zákonu styku nebo doteku budeme říkat kontaktní magie.“¹⁵

James Frazer dále vysvětluje, že „homeopatická magie je založena na asociaci představ v důsledku podobnosti; kontaktní magie je založena na asociaci představ v důsledku dotyku... Obě větve magie, homeopatickou i

¹⁴ Kandert, Josef: *Náboženské systémy*. Grada, Praha 2010, s. 75.

¹⁵ Frazer, James: *Zlatá ratolest*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 18.

kontaktní, můžeme příhodně zařadit pod obecný název sympatetická magie, protože obě vycházejí z předpokladu, že věci na sebe navzájem na dálku působí na základě skrytého vnitřního souladu, že podnět od jedné věci k druhé prochází něčím, co si snad můžeme představit jako jakýsi neviditelný éter...¹⁶

¹⁶ Frazer, James: *Zlatá ratolest*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 18-19.

4. Šaman a *tietäjä*

Nejranější kořeny víry starých Finů vycházejí ze šamanské kultury severských národů Eurasie. Název šaman (vědoucí) pochází z jazyka tunguzských kmenů, dnes označovaných Evenkové. Arktické oblasti světa, jako je Sibiř na euroasijském kontinentě, jsou považovány za klasické místo vzniku šamanismu. Mimořádně drsné podmínky pro život, zajištění obživy, hrozba nemocí, to vše vyžadovalo, aby lidské společenství mělo ve svých řadách silnou osobnost, schopnou všemi prostředky pomáhat. Fiona Bowie ve svém díle *Antropologie náboženství* cituje rysy typické pro arktický šamanismus, jak je uvedl Åke Hultkranz:

„Šaman je funkcionář společnosti, který s pomocí strážných duchů dosahuje extáze, aby si vytvořil vztah k nadpřirozenému světu jménem příslušníků své skupiny. Trans je předzvěstí příchodu duchů. Ve své plně rozvinuté podobě může také znamenat, že se objevili mocní duchové přicházející z odlehlých míst, aby poradili a pomohli. Vzlety šamanovy duše mohou zahrnovat vyhledávání ztracených či zabloudivších duší, přenos duše zemřelého do země mrtvých, ... nebo návštěvu vysoce postavených nadpřirozených bytostí, jež mají v moci osud a blaho lidí.“¹⁷

Šamanova seance může být velmi prostá, když radí nebo pomáhá jednotlivci, nebo je to rozsáhlý rituál, připomínající divadelní scénu, kde však přihlížející netleskají, ale jsou sami vtaženi do děje a hluboce jej prožívají. Fiona Bowie uvádí, jak šamanskou seanci u Tunguzů líčí Širokogorov:

„Rytmická hudba a zpěv, a později i šamanův tanec postupně vtahují každého účastníka stále více do společné činnosti celého shromáždění. Když shromáždění začíná spolu s pomocníky opakovat refrény, připojí se ke zpěvu všichni. Tempo vzrůstá, šaman spojený s duchem už není obyčejný člověk, každý to pociťuje. Stav mnoha shromážděných se nyní blíží stavu šamana

¹⁷ Hultkranz, in: Bowie, Fiona: *Antropologie náboženství*. Portál, Praha 2008, s. 191.

samého. Projevuje se hromadná náchylnost k sugesci, halucinaci a bezděčnému počínání ve stavu hromadného vytržení...“¹⁸

Jiný ruský badatel, Gavril Xenofontov, ve svém nejvýznamnějším díle, *Sibiřští šamani a jejich ústní tradice*, prezentuje původní texty o šamanismu, jak je zaznamenal na území Jakutů, Burjatů a Evenků. Jeho kniha se stala významným zdrojem pro studium šamanismu. Těžce nesl krutý osud šamanů a likvidaci posledních zbytků kultury dávných dob za sovětské vlády, jejíž obětí se sám stal: v roce 1938 byl odsouzen k smrti a popraven.

Na otázku: „Kdo je vlastně šaman?“ Xenofontov odpovídá:

„Z hlediska činnosti, kterou vykonává, slouží sibiřský šaman lidem jako lékař; veškeré choroby uzdravuje kouzelnictvím. Základ šamanské lékařské praxe tkví v lidové filosofii, která spočívá v této myšlence:

Celý svět ohrožuje množství neblahých neviditelných sil, démonů, d'áblů či zlých duchů, kteří jsou zde jen proto, aby všemožně škodili člověku: rozsévají mezi lidi a jejich zvířata nemoci a smrt, kladou jejich snažení nejrůznější překážky, tisícerým způsobem svádějí jedince na scesti, vybízejí ho k nepravostem, nepříznivě ovlivňují počasí a tak dále. Normální život na zemi by byl zcela nemyslitelný, kdyby mezi námi od pradávna nebylo velkých a malých šamanů, kteří se jako jediní dovedou těmto nepřítelům lidského pokolení dostat na kobytku. Jsou obdařeni zvláštní jasnozřivostí, která jim umožňuje spatřit věci obyčejným smrtelníkům nepřístupné a bojovat s armádou neviditelných zlých duchů. Bez šamanů by se z šamanistické populace stal jen shluk nenapravitelných pesimistů.

Vydáváme-li se a přicházíme-li pokojně na tento svět, žijeme-li až do stáří a nerušeně se přitom věnujeme svému konání, je to jedině proto, že dosud nevyhynul onen dobrodějný druh šamanů, kteří uzdravují a činí zázraky... léčí vážná onemocnění, probouzejí mrtvé, léčí posedlé, předpovídají budoucnost a rozdávají užitečné rady.

¹⁸ Širokogorov, in: Bowie, Fiona: *Antropologie náboženství*. Portál, Praha 2008, s. 194.

Výkon blahodárného šamanského poslání se dědí a jeho smysl spočívá v přijímání blízkých i vzdálených šamanských předků napříč celou pokrevní linií. Tito šamanští duchové jsou skuteční ‚svatí‘, kteří promlouvají ústy svého potomka, živého šamana, a vyjevují tak všemožná proroctví. Šaman za své prospěšné činy vděčí výlučně jejich moci a tajemnému vědění. Ti, kdo sestoupili do podsvětí anebo vzlétli k nebesům, nejsou živí šamani, nýbrž duchové jejich svatých předků. Šaman z masa a kostí putuje nebeským světem i podsvětím, navazuje rozhovory, zpívá posvátné hymny, avšak dělá to pouze s cílem upozornit na činy, které v tu chvíli vykonávají duchové. V šamanských zpěvech přísluší šamanovi jen několik úvodních slov, zbytek je dílem nehmotných duchů, kteří jako by ožívali v jeho postavě.

Duchové jsou duše zesnulých šamanů nebo obyčejných lidí, kteří se po smrti proměnili v demony. První známkou příchodu duchů je probuzená schopnost básnické improvizace. ‚Poezie je jazykem bohů‘ (případně zbožštělých jedinců); toto pravidlo platí jak u šamanů, tak u starých Řeků. Chceme-li porozumět šamanské poezii, musíme pochopitelně znát jazyk příslušné populace a naučit se rozlišovat jejich prózu od básnických forem, protože - řečeno oblíbeným jakutským příslovím – krávy se navzájem poznají podle bučení, koně podle řehťání a lidé podle mluvy.¹⁹

Anna-Leena Siikala²⁰ ve své studii *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry* uvádí, že nejranější kořeny finské mytologie je třeba hledat v šamanské kultuře severních euroasijských národů, a klade si otázky: Je tedy možné mluvit o vztahu mezi šamanismem a eposem *Kalevala*? V jakém druhu finské lidové tradice je možné nalézt stopy šamanské praxe? Vše nasvědčuje tomu, že rané básně o Väinämöinenovi, jako je *Kilpalaulanta* (Väinämöinen a Joukahainen coby starý a mladý šaman soutěží ve vědomostech), *Vipusen virsi* (Väinämöinen se vydává za obrem Anterem Vipunenem, aby od něj získal magická slova, jež potřebuje ke stavbě lodi) a *Väinämöisen Tuonelanmatka* (Väinämöinen putuje do Tuonely, říše

¹⁹ Xenofontov, Gavril: *Sibiřští šamani a jejich ústní tradice*. Argo, Praha 2001, s. 24-25.

²⁰ Siikala, Anna-Leena: *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2002, s. 344.

zemřelých), vznikaly v šamanském kulturním prostředí. Z témat básní vyplývá, že jejich autoři žili v době, v níž šaman coby poutník mezi světy duchů a lidí hrál důležitou roli v oblasti náboženství a společenského života.

Badatelé se shodují v tom, že šamanismus ve Finsku předcházela období zaklínačů zvaných *tietäjät* (*tietäjä* = vědouce, odvozeno od slovesa *tietää* = vědět). Mytologie nastíněná v kapitole 5 vznikala právě v období *tietäjät*. Toto období však nese i mnoho přetrvávajících rysů z doby předchozí – z doby šamanismu. Podle Anny-Leeny Siikaly²¹ se na finském území dlouho držela paleolitická kultura lovců a rybářů. V této kultuře byl duchovní postavou šaman, jenž používal prostředky, jako jsou cesty do podsvětí, proměny ve zvířata, využívání pomoci duchů zemřelých předků a duchů posvátných zvířat a upadání do stavu transu. V průběhu doby bronzové prošlo finské náboženství výraznou změnou v důsledku baltských a germánských vlivů. Tyto vlivy měly za následek, že během doby železné šamana v jeho úloze nahradil *tietäjä-vědouce*, který spíše než na upadání do stavu transu a na pomocné duchy spoléhal na zaklínadla. I z kalevalských písní o Väinämöinenovi vyplývá, že hlavním magickým prostředkem *vědouceho* byl zpěv zaklínadel. Ta nemohla být zcela improvizovaná. Na rozdíl od šamana, jehož zpěvy ve stavu transu byly komunitou považovány za hlasy pomocných duchů - a šaman byl jen nástrojem, jehož prostřednictvím duchové promlouvají -, hrála ve zpěvu *vědouceho* důležitou roli schopnost zapamatovat si magická slova v co nejpřesnější podobě jak z hlediska významu, tak z hlediska volených slov a metrického uspořádání. Podle Anny-Leeny Siikaly²² i jiných badatelů se jedná právě o ta magická slova, která přinesl Väinämöinen ze své výpravy do Tuonely, říše mrtvých, a podělil se o ně s ostatními lidmi. *Vědouce* byl tedy pomocí zaklínadel obeznámen s podstatou všech věcí, a tudíž nepotřeboval putovat do jiných světů tak často, jako to činil šaman, který byl ve všem svém počínání závislý na pomoci duchů.

²¹ Siikala, Anna-Leena: *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2002, s. 344.

²² Siikala, Anna-Leena: *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2002, s. 345.

Anna-Leena Siikala²³ uvádí, že hlavním úkolem *vědoucího* bylo léčit nemoci. Kromě toho *vědoucí* svými magickými slovy pomáhal při chovu dobytka, pěstování obilí, lovu a rybolovu, a to v případech, kdy měla komunita podezření, že za nezdarem v dané oblasti stojí závistivý soused nebo jiná osoba, která škodu způsobila záměrně, a to za pomoci magie. *Vědoucí* dokázal viníka odhalit a potrestat. Dovedl také objevit zlodějskou skrýš a zloděje magicky přimět k tomu, aby nakradené věci majitelům vrátil. Dalším polem působnosti *vědoucího* byla magie související s láskou a manželstvím, například rituál prováděný v sauně, který sloužil k posílení sebevědomí mladých žen ve věku na vdávání. Při svatbě *vědoucí* žehnal nevěstě a ženichovi, a tak jejich manželství zajišťoval štěstí, bohatství a harmonii. V archangelské Karélii *vědoucí* fungoval coby *patvaska*, osoba, jež na svatbě pronáší řeč a pomocí tradičních obřadů chrání nevěstu a ženicha před nebezpečím ze strany nepřátel a závistivců. *Vědoucí* svými mocnými slovy rovněž ochraňoval například poutníky a novostavby. Byl však i schopen pomocí magie seslat na člověka nemoc či mu způsobit zranění.

Při léčení nemocí a zranění vyháněl *vědoucí* jejich původce do míst, odkud přišli, anebo do míst opuštěných, kde nemohou nikomu uškodit: do tůně, v níž nežijí ryby, anebo do průrvy mezi dvěma útesy. Často se také setkáváme s vyháněním škůdců do vody – na širé moře, do vodního víru anebo do peřejí.

Z mnoha dochovaných zaklínadel je patrné, že *vědoucí* často žádal o pomoc zvířata, ať už divoká, jako krkavce, veverky nebo štiky, či domestikovaná, jako psy, kočky, koně a kohouty. Tato zvířata putují mezi světy coby poslové zpráv anebo odnášejí zlé bytosti na místa jejich zrodu anebo na místa opuštěná. V této spolupráci se zvířaty vidíme podobnost *vědoucího* s jeho předchůdcem, šamanem. Avšak zatímco šaman se se svými pomocnými zvířecími duchy spojoval pomocí kostýmu, zpěvu a tance, jimiž se snažil ono zvíře napodobit, aby tak na něj přešly jeho vlastnosti, komunikoval

²³Siikala, Anna-Leena: *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2002, s. 80-81.

vědoucí se svými zvířecími pomocníky prostřednictvím mocných slov:
modliteb a zaklínadel.

5. Finský pantheon a *Kalevala*

Vzhledem k tomu, že ve finských zaklínadlech se lidé obracejí o pomoc k bohům a dalším bytostem z finské mytologie, popřípadě jsou jména těchto bytostí častými součástmi opisů pojmenování nemocí, zvířat, rostlin a podobně, následuje kapitola věnovaná finskému pantheonu.

5.1. Ukko

Ukko, v překladu „stařec“, byl bohem vzduchu, nebes a hromu. Na rozdíl od *haltijat*, božských bytostí vládnoucích například vodstvu či lesu, neměl manželku ani děti. V zaklínadlech nacházíme jeho epiteta jako „velký pán vzduchu“, „bůh vládnoucí cestám“, „mocný otec nebes“, „ten, který žije ve středu nebes“, „bělohavý“, „vládce bouřných mraků“. Zlatá sekera či palice, jíž byl ozbrojen, v některých případech symbolizovala blesk, jindy byla zkrátka symbolem Ukkovy božské moci. V zaklínadlech je Ukko žádán, aby svou palicí roztříštil ducha způsobujícího nemoc či sněť obilí. Jinde zaklínač Ukka prosí o zapůjčení sekery, aby s ní mohl porazit strom, z něž si vyrobí past na lov lesní zvěře. V pozdějším období byl Ukko ozbrojen mečem symbolizujícím blesk a plamen. Podle mýtů vykřesal s jeho pomocí první oheň a dal jej lidem. Jakožto nebeský bůh je Ukko zodpovědný za bouři, krupobití, oblaka, sníh, déšť, vítr. Lidé jej prosili o déšť, aby se jejich polím dobře dařilo. Bylo-li deště příliš, žádali lidé o jeho zastavení anebo přemístění jinde: v jednom textu zaklínač Ukka nabádá, aby dešťové mraky odnesl do Ruska, kde potřebují vodu k pokřtění novorozence. Sněhu si staří Finové žádali kvůli jízdě na saních a lyžích, krupobití a bouři přivolávali na své lidské nepřátele i na zlé bytosti způsobující choroby lidí, zvířat i plodin. Když chtěli ošetřit zranění či usnadnit porod, prosili o medový déšť, který chtěli použít jako hojivou mast. Při vyhánění stád na pastvu žádali Ukka coby pána všudypřítomného vzduchu, aby dobytek opatroval a před dravou zvěří jej ukryl v mracích nebo proměnil v pařezy či kameny.²⁴

²⁴ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 273-276.

Jak vidno, představy lidí o Ukkovi se proměňovaly a vyvíjely - od personifikace blesku a hromu přes nebeského boha zodpovědného za počasí a srážky (viz prosba o déšť kvůli úrodě) až k všemocnému bohu, který je člověku schopen pomoci v jakékoli situaci (viz prosba o medový déšť k přípravě léčivé masti). V představě o všemocném Ukkovi je znatelný vliv křesťanství. Postupně mezi Ukkem a křesťanským Bohem (ve finštině zvaným Jumala) dochází k prolínání, které vede k jejich úplnému splnutí. V textech svědčících o tomto sloučení je Ukko vyzýván, aby chránil svatební průvod před nepřáteli či aby posvětil zasnuby mladého páru – vychází se zde z představy manželství jako svátosti, nabízí se zde však také srovnání s Thórem, severogermánským bohem hromu a blesku, jehož zbraní bylo kladivo, kterým kromě tříštění hlav nepřátel také žehnal novomanželským párům. Jinde člověk prosí Ukka o železný plot či zlatý štít k ochraně před čarodějí, závistivci a jinými nepřáteli. Zde Ukko vystupuje jako všemohoucí bůh chránící každého jednotlivce před vším zlem.

Za povšimnutí stojí i úloha Ukka coby ranhojiče: zaklínač jej žádá o výrobu léčivých mastí z různých složek. Smícháním másla, tuku, lososího masa a plátku slaniny má Ukko vytvořit mast k léčbě zlomenin, často se mluví také o směsi medu a vody.

Zajímavý je výraz *ukkonen*, jenž v současné finštině znamená „hrom“. Jméno Ukko, jak již bylo uvedeno, znamená „stařec“, a sufixu *-nen* se často užívá k vytváření zdobnělin. Slovo „stařeček“ coby výraz pro hrom či boha způsobujícího bouři je příkladem eufemismu vzniklého ze směsi strachu a úcty.

5.2. Ilmarinen

Ilmarinen je vedle Väinämöinena a Lemminkäinena jednou z hlavních postav *Kalevaly*. V památkách lidové slovesnosti je identita těchto tří hrdinů nejednoznačná: vystupují zde jako bohové, polobohové i lidé. *Kalevala*²⁵ se o Ilmarinenovi zmiňuje jako o pozemském hrdinovi a zručném kováři. Jeho

²⁵ *Kalevala*, Ivo Železný, Praha 1999.

jméno je odvozeno od finského slova *ilma*, jež znamená vzduch, ale také počasí. Podle Abercrombyho²⁶ užívali staří Finové tohoto slova i ve smyslu „nebe“, než přejali z litevštiny výraz *taivas*. Abercromby²⁷ dále uvádí, že je tedy pravděpodobné, že původně byl Ilmarinen nebeským kovářem: ve čtvrtém či pátém století se Finové obeznámili s kovářským řemeslem a mohlo jim připadat, že hlučná práce s ohněm se podobá bouři, a spojili si tedy hromy a blesky s činností jakéhosi nadpozemského kováře.

Stejně jako Ukkovi, i Ilmarinenovi mýty připisují, že vykřesal první oheň a daroval jej lidstvu. Podle *Kalevaly* Ilmarinen zhotovil zázračný mlýnek jménem Sampo, který mlel mouku, sůl a peníze.

Při zaklínání lidé často prohlašovali, že jejich pracovní nástroje nebo zbraně vyrobil Ilmarinen – věřili, že jméno mytického kováře jejich nástroje posvětil a přinese jim zdar. Ošetřování ran způsobených železnými zbraněmi bylo doprovázeno vyprávěním příběhu o původu železa: v jedné z verzí tohoto příběhu Ilmarinen železo objevil ve stopách medvědů a vlků, vzal je do kovárny a koval z něj sekery, kopí a jiné zbraně. Známe-li původ železa, zvítězíme nad ním a zranění jím způsobená se zhojí snadněji. Násilná povaha železa je dána jeho původem z otisků tlap divokých šelem.

5.3. Väinämöinen

Väinämöinen je v *Kalevala* vyličen jako nejdůležitější z jejích tří hlavních hrdinů, jako mudrc, zaklínač a pěvec, který se narodil starý a který vyrobil první kantele – finský strunný hudební nástroj, tradičně doprovázející zpěv lidové poezie.

Abercromby²⁸ se zamýšlí nad tím, zda byl Väinämöinen vždy pouze ztělesněním magie, moudrosti a hudby, či zda míval dříve i jiné úlohy. Coby odpověď na tuto otázku uvádí Abercromby dvě různé teorie: podle první z nich byl Väinämöinen historickou postavou, skutečným věhlasným čarodějem,

²⁶ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 278.

²⁷ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 279.

²⁸ Abercromby, John, *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 281.

který díky svému umění nabyt v lidové slovesnosti polobožských rysů. Druhá hypotéza jej má za mytologickou bytost ztělesňující některý z přírodních jevů - podobně jako Ukko a Ilmarinen byli personifikacemi bouře, počasí a nebe. Abercromby je stoupencem druhé teorie a dodává, že podle jeho názoru je Väinämöinen novým jménem boha nebes, a dokládá toto tvrzení tím, že v některých verzích mýtu o původu ohně pomáhal Ilmarinenovi s vykřesáním první jiskry právě Väinämöinen.

V jednom ze zaklínadel žádá člověk Väinämöinena o plamenný meč, s nímž by zastrašil lesní démony – a jak již víme, plamenný meč symbolizující blesk byl zbraní Ukkovou. Dochází zde tedy k prolínání úloh a atributů Väinämöinena a Ukka.

Zvuk hromu lidé různých kultur vnímali jako hlas boha nebes, obvykle hněvivý. Avšak například Čuvašové užívají pro hromobití výrazu „*Asl'adi avdat*“ (=stařec zpívá).²⁹ Je tedy pravděpodobné, že i Väinämöinen byl zprvu pěvcem nebeským a až později se stal pěvcem pozemským. Jeho zpěv měl účel magický - Väinämöinen byl čarodějem se znalostí mnohých zaklínadel -, účel umělecký - zpíval a hrál z vnitřní potřeby vyjádřit pomocí hudby svou duši - a hrál úlohu i v tvorbě lidové kultury a v zachovávání tradic: Väinämöinen vynalezl pro lidi hudební nástroj (kantele), dal jim své písně, aby je zpívali, a nabádal je ke skládání dalších, vlastních písní.

Z hlediska svých hlavních atributů a oblastí působnosti, jimiž jsou moudrost, vědění, magie a umění, má Väinämöinen mnoho společných rysů s Ódinem, nejvyšším bohem severogermánského pantheonu. Ódin, zobrazovaný jako jednooký stařec - jedno ze svých očí vyměnil s obrem Mímirim za doušek vody z obrovy studny vědění -, visel údajně devět dní a devět nocí jako obětina sobě samému na posvátném jasanu, stromě světa. Poté, co vyčerpán spadl, odhalil tajemství runového písma a podělil se o ně s lidmi. Runy sloužily k vytváření magických nápisů - každé runě je kromě hlásky přidělen i další význam, například konkrétní bůh, zvíře či strom - i k zapisování záležitostí profánních. Tím, že Ódin světil lidstvu runy, se projevil jako dárc

²⁹ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 281.

duchovního dědictví: dal lidem písmo coby nástroj sloužící k uchování informací a naučil je kouzlům. Kromě toho, že lidé runami zapisovali zaklínadla, vyráběli si také amulety s nápisy, v nichž se neuvádějí runy coby písmen, ale čerpá se zde z jejich symbolických významů – z jejich spojení s konkrétními bohy, zvířaty a podobně. S písmem souvisí i umění básnické, které severní Germáni rovněž považovali za Ódinův dar.

Jak Ódin, tak Väinämöinen dávají lidem do rukou prostředek k zaznamenávání a předávání vědomostí - v případě Ódina jsou to runy, v případě Väinämöinena písně. Oba dva také učí lidstvo magii. Ódin tak činí pomocí runových amuletů a zaklínadel, Väinämöinen opět pomocí písní. V *Kalevala* ve třetí runě³⁰ najdeme příběh o souboji Väinämöinena s vychloubačným mladíkem Joukahainenem. Hovoří se zde o „soutěži ve zpěvu“ (finsky *kilpalaulanta*), ale jedná se vlastně o souboj ve vědění a ve zpěvu zaklínadel. Třetím významným společným rysem Ódina a Väinämöinena je jejich role původců umění: u Ódina jde o básnictví, u Väinämöinena o hudbu spojenou s básnictvím (zpěv) a o hudbu instrumentální (hra na kantele).

Jednačtyřicátá runa *Kalevaly*³¹ působivě líčí, jak Väinämöinen hraje na kantele a zpívá a přicházejí si jej poslechnout lidé, zvířata suchozemská, vodní i vzdušná i duchové živlů: hudba propojuje celý svět, neboť je univerzálním jazykem, jemuž podle svých možností rozumí každý. Dále *Kalevala* popisuje, jak se Väinämöinen během písně rozpláče, jeho slzy skanou do moře a promění se v perly. Tento pláč je projevem umělcovy tvůrčí extáze: vyjadřovat se pomocí umění je jeho přirozenou potřebou a když takto dá své inspiraci a svým pocitům průchod, zažije stav naprostého vytržení. Perly, v něž se proměnily slzy, jsou symbolem výjimečnosti umělce: většina lidí nedokáže to, co on.

V památkách lidové slovesnosti můžeme vyzorovat prvky splývání Väinämöinena a Ukka: kromě plamenného meče, zmíněného výše v podkapitole 5.1., je příkladem tohoto míšení i fakt, že jak Ukko, tak Väinämöinen byli často voláni na pomoc v zaklínadlech určených k usnadnění

³⁰ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 25-30.

³¹ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 302-306.

porodu – byli žádáni, aby svým zlatým mečem, palicí, sekerou či jiným nástrojem „osekali“ potíže a bolesti rodičky a pomohli dítěti na svět. Z tohoto obrazu se dovtípíme, že zmiňované zbraně a nástroje neznamenají v tomto případě blesky, ale jsou obecným symbolem svrchované božské moci. Za zmínku také stojí, že jak o Ukkovi, tak o Väinämöinenovi se mluví jako o starcích – u prvního jmenovaného to vyplývá již z významu jeho jména, druhý, jak již bylo zmíněno výše v podkapitole 5.3., se narodil starý a v *Kalevala* je nazýván *vaka vanha Väinämöinen* (v překladu Josefa Holečka „starý moudrý Väinämöinen“³²).

Zdá se tedy, že Väinämöinen v některých případech vystřídal Ukka a Ilmarinena v pozici hromovládce a boha nebes. Rovněž v *Kalevala* jsou tři hlavní hrdinové podle důležitosti řazeni již takto: Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen. V tomto pořadí také přicházejí na scénu. I zde se nabízí srovnání Väinämöinena a Ódina: je pravděpodobné, že zprvu byl na vrcholku severogermánského pantheonu Thór, ozbrojený kladivem, které symbolizovalo hromy a blesky a s jehož pomocí bránil svět bohů a svět lidí proti obrům. Postupně jej z pozice nejvyššího boha vytlačil Ódin a z Thóra se stal jeden z Ódinových synů. Podobně tomu bylo s Väinämöinenem a Ilmarinenem v případě finské mytologie.

K Väinämöinenovi se lidé často utíkali, pokud šlo o uzdravování: někdy vzývali jeho vědění a magické schopnosti, jindy připisovali léčivé účinky částem jeho oděvu, například plášti nebo opasku. V mnoha léčebných zaklínadlech prosí mág včelu nebo jiného pomocníka o vymetení nemoci a bolesti pírkem z Väinämöinenova opasku. V zaklínadlech doprovázejících léčení v sauně je pára nazývána Väinämöinenovým potem.

5.4. Tapio

Tapio, pán lesa, má v *Kalevala* epiteton „*metsän isäntä*“ (= „hospodář lesa“). Patří k *haltijat*, již zmíněným božským bytostem ochraňujícím

³² *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 21.

jednotlivé součásti přírody. Má mechové vousy a nosí klobouk z větví a peří. Překladatel *Kalevaly* do češtiny, Josef Holeček³³, uvádí, že Tapiova lesní říše se nazývá Tapiola (slovotvorný sufix *-la* často označuje nějaké místo) či Metsola (odvozeno z finského slova *metsä*, jež znamená les), a v ní stojí tři hrady: dřevěný, kostěný a kamenný. Symbolizují Tapiovu vládu nad celým lesem - nad stromy, zvířaty i kamením. Lesní zvěř je v lidové slovesnosti nazývána Tapiovými stády, jeho ovce, jeho zlatem a stříbrem nebo snopy lnu. Lidé se snažili získat si Tapiovu přízeň před lovem - bez jeho dovolení by nic neulovili. Také jej prosili, aby držel ochrannou ruku nad jejich stády dobytka, která vyháněli na pastvu do lesa.

O tom, zda bude lov úspěšný, rovněž rozhodovala Mielikki, Tapiova žena. Když byla lidem nakloněna - slovo *mieli* znamená „mysl“ a v nejrůznějších slovních spojeních a složených slovech také „nálada“, „přízeň“, „názor“ -, zdobila se zlatými náramky a prsteny. Byla-li však špatně naladěna, chodila otrhaná a nosila šperky z pouhých větviček a proutků. Tehdy ji lidé místo Mielikki nazývali Kuurikki (odvozeno od slova *kuuro* = hluchý), neboť byla hluchá k jejich prosbám.

V *Kalevale* se objevují nejen Tapio a Mielikki, ale i jejich děti: dcera Tellervo a syn Nyyrikki. Josef Holeček ve vysvětlivkách k překladu *Kalevaly*³⁴ uvádí, že Tellervo ochraňuje stáda dobytka na pastvě a na cestě z pastvy domů a Nyyrikki ukazuje lovcům cestu ke zvěři a rovněž chrání stáda. V zaklínadlech najdeme jména i dalších synů a dcer Tapiových, všichni však mezi sebe dělí dva základní úkoly: darují lovcům kořist a drží ochrannou ruku nad dobytkem na pastvě. U některých z nich můžeme již podle jmen odvodit, s jakými zvířaty či rostlinami jsou spojeni: jméno Tapiovy dcery Lumikki evokuje lasici hranostaje (*lumikko* = hranostaj) anebo bílá zvířata obecně (*lumi* = sníh), zatímco Pihlajatar (*pihlaja* = jeřáb), Katajatar (*kataja* = jalovec) a Tuometar (*tuomi* = střemcha) byly vílami stromů.

³³ Holeček, Josef: *Vysvětlivky*, in: *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 382.

³⁴ Holeček, Josef: *Vysvětlivky*, in: *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 382 a 381.

Modlitby k Tapiovi a jeho družině doprovázel lovec předkládáním obětí, například soli nebo obilí. V jednom ze zaklínadel je řeč o výměně zlata: lovec nabízí Tapiovi a Mielikki zlato, jež ukořistil ve válkách se Švédy a za něj na oplátku žádá zlato lesa: kožešinovou zvěř. Jinde nabízí lovec Tapiovi, králi lesa, své služby: bude mu podávat vystřelené šípy, jen bude-li Tapio milostivý a dopřeje mu bohatou kořist.

Pro štěstí při lovu se užívalo i již zmíněného příběhu Väinämöinenovy hry na kantele, již naslouchají i zvířata. V jednom ze zaklínadel je les vyzván, aby zahrál na kantele a docílil tak, že zvířata se seběhnou a člověku se poštěstí některé z nich ulovit.

Častá je představa, že zvěř je v lese shromážděna v jakémsi sklepě či skladišti, od něž má Mielikki klíč. Je tedy třeba ji požádat, aby skladiště odemkla. Tapiovu dceru Vitsari (*vitsa* = rákoska, prut) zase lovcům vybízeli, aby větvičkou z jalovce vehnala lesní zvěř do pastí.

Dobytěk na lesní pastvě bylo třeba ubránit před šelmami, z nichž nejobávanější byl medvěd. V zaklínadlech proto lidé prosili Mielikki, aby medvědovi zalepila tlamu medem. Aby se dobytek vrátil z pastvy domů bez úhony, byly často volány na pomoc Pihlajatar, Katajatar a Tuometar, jež někde vystupují jako stromové víly a jinde jako Tapiovy dcery pověřené právě hlídáním stád: měly ulomit březovou větevku a hnát s ní stáda zpět do chlévů.

5.5. Hiisi

K mytologickým představám pojícím se k lesu patřil rovněž Hiisi. Ačkoli v *Kalevala*³⁵ je zmiňován jako zlý duch lesa, bytost veskrze záporná, některé památky lidové slovesnosti svědčí o tom, že původně byl Hiisi pouze lesním duchem pobývajícím v zalesněných pahorcích a kopcích a negativní konotace získal až později. Abercromby³⁶ uvádí, že finský biskup Mikael Olai Agricola popisoval Hiisiho jako karelského boha, který lidem dovoluje lovit lesní zvěř.

³⁵ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 214.

³⁶ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 292.

Jinde Agricola užíval plurálu, *hijet*, ve významu „lesy“, „háje“, „pohanské posvátné háje“. V estonštině se vyskytuje podobně znějící výraz *hiz*, který taktéž označuje posvátný háj nebo houštinu, obvykle na vyvýšeném místě. Hiisi je tedy duchem, jenž je s takovým zalesněným kopcem spojen. O vztahu mezi Hiisim a stromy vypovídají i některé lidové hádanky, v nichž se borovice nazývá „Hiisiho losem“ a les „Hiisiho zemí“. Zajímavá je hádanka, v níž je hrom nazván „ržáním Hiisiho koně v Hiisiho zemi“ – Abercromby³⁷ však upozorňuje, že na základě tohoto obrazného vyjádření si rozhodně nesmíme Hiisiho spojovat s bohem hromu. Hádanka je založena na podobnosti zvuku hromu a větru prohánějícího se mezi stromy s řeháním koně. Ke koním jsou zde zřejmě přirovnávány i samy stromy. V mnoha zaklínadlech se objevují Hiisiho kůň, vůl, sob nebo los – všechna tato pojmenování jsou patrně původně hříčkami označujícími mohutný jehličnatý strom.

Jak již bylo řečeno výše, postupem času se v lidové slovesnosti začaly objevovat zmínky o Hiisim coby zlém duchovi lesa a nakonec se Hiisiho jméno stalo víceméně synonymem pro ďábla. Abercromby³⁸ předpokládá, že ke zrodu těchto negativních konotací došlo ve dvanáctém až třináctém století, kdy se Finskem začalo šířit křesťanství. Misionáři pod pohrůzkou trestu zakázali lidem uctívat Hiisiho v posvátných hájích a novokřtění postupně začali o Hiisim smýšlet jako o bytosti zlé podstaty, stěží odlišitelné od samého ďábla. Tak se také Hiisi dostal do spojení se zvířaty majícími rovněž ďábelské konotace: z jednoho z takzvaných *synnyt*, mytologických příběhů líčících původ různých přírodních jevů, vyplývá, že krkavec coby pták symbolizující špatné znamení pochází od Hiisiho: krkavcovo tělo vzniklo z Hiisiho rukavice, nohy z Hiisiho vřetena a vnitřnosti z Hiisiho přívěsků na opasku. V jiných *synnyt* je zase vylíčen původ hadů: ti vznikli z Hiisiho sliny anebo tak, že Hiisi oživil slinu zlé víly Syöjätär.

S proměnou Hiisiho z ducha lesa a stromů v bytost veskrze zlou souvisel i vznik představy o Hiisim jakožto o původci nemocí. Nádor je v zaklínadlech

³⁷ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 293.

³⁸ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 295.

nazývá Hiisiho prašivkou, bolest zubu je Hiisiho synem nebo kočkou. Nemoc obecně je nazývána Hiisiho bleskem, kopím, šípem nebo zubatým ostřím. Zbraně, jimiž Hiisi nemoci způsobuje, se vyrábějí v kovárně v Hiisiho domově, jenž se nazývá Hiitola. S představou kovárny pochopitelně souvisí uhlí a saze; z Hiisiho uhlí a ohně pochází například dávivý kašel. V některých zaklínadlech však najdeme zmínky o tom, že saze a uhlí z Hiitoly mohou být lidem i ku prospěchu. Uhrnutí je odvráceno zamazáním závistivcova oka sazemí z Hiisiho milíře. Při lovu se měly nejžhavější uhlíky z Hiisiho kovárny dostat pod nohy lesní zvěře a popohnat ji tak k lovcí.

Asociace Hiisiho s ohněm a uhlím ještě prohloubila propojení Hiitoly s peklem a Hiisiho s ďáblem, představitelem zla. Zaklínadla, v nichž je Hiisi žádán o pomoc, připomínají vzývání satana: když měli lidé pocit, že od Boha se pomoci nedovolají, obrátili se k ďáblu. Kupodivu je Hiisi v těchto případech vzýván i při léčbě nemocí a ošetřování zranění. Například je žádán, aby zastavil krev svou rukavicí, a nepomůže-li to, má si vyříznout ze stehna kus masa a přiložit jej na ránu. Jinde je Hiisi povolán, aby přijel ve zlatých saních a zlatou sekerou „odsekl“ porodní bolesti. Ještě jinde je požádán, aby přinesl z pekla kosu a dal ji zaklínači, který s ní přesečne zlou bytost, jež způsobuje bolest nemocnému.

V jednom ze zaklínadel zmírňujících bolest je Hiisi vzýván, aby vytáhl své žihadlo z kůže nemocného člověka a zabodl je raději do tvrdých kostí medvěda. Tento případ se však od ostatních liší, neboť Hiisi je zde vyzván, aby člověka zbavil bolesti, kterou mu sám způsobil, a přenesl ji na jiného hostitele. V předchozích případech je však Hiisi žádán o pomoc, jako by šlo o bytost božskou a člověku nakloněnou – například o Ukka. Hiisi zde zbavuje lidi utrpení, které jim sám nezpůsobil. Vychází se zde patrně z podobné představy, jaká lidi nutila obracet se o pomoc k Satanovi, když měli pocit, že je Bůh odmítá vyslyšet.

Podle lidové víry starých Finů je měď od přirozenosti zlá – svědčí o tom mytologické příběhy o jejím vzniku: Hilahatar, což někdy bývá Hiisiho dcera,

jinde Hiisiho žena a ještě jinde Hiisiho klisna, se vymočila na kámen, a tak vznikla měď.

Ačkoli původně Hiisi rozhodně nebyl asociován s vodou, objevuje se pro zlého ducha pocházejícího z vody označení *vesihiisi* – vodní Hiisi. Věřilo se, že způsobuje vyrážku.

Je pravděpodobné, že původní představu o Hiisim coby o stromovém duchovi můžeme formálně identifikovat s pojmem *sieite*, *seita*, jenž je sámským označením pro obětní místo s výrazným krajinným prvkem, kterým může být strom, kámen či skála. Rovněž je zajímavé, že finské megalitické památky – kamenné mohyly – se označují pojmem *Hiidenkivi* (= Hiisiho kámen). Z těchto souvislostí by mohlo vyplývat, že předtím, než se Hiisi stal zlým duchem lesa, byl duchem konkrétního lesního obětního místa představovaného stromem či kamenem.

Srovnáme-li finský *hiidenkivi* a sámskou *seitu* s podobnými představami uralských ugrofinských národů (Marijci, Něnci a podobně), můžeme předpokládat, že dříve býval Hiisi dobrotivým lesním duchem srovnatelným s Tapiem: dovoloval lidem lovit lesní zvěř.

5.6. Lempo

Na rozdíl od Hiisiho byl Lempo lesním duchem od počátku naveskrz zlým. Věřilo se, že je vysoký jako stromy, a že způsobuje, že lidé zabloudí v lese. Vepské slovo *lemboi* neznamena pouze „d’ábel“, ale též „plamen“: nabízí se zde asociace s peklem a s lesními požáry, ale také s bludičkami (= *virva*, *virva-tuli*). Lempo je mnohdy synonymní s Hiisim - s jeho zlou podstatou - a dále s pojmem *Piru* (= d’ábel, čert). I pro různé nemoci se užívá výrazů obsahujících Lempovo jméno: například bolest zubu je Lempovým psem či Hiisiho kočkou. Ptákem asociovaným s Lempem je krkavec, který, jak již bylo uvedeno v podkapitole 5.5., byl spojován rovněž s Hiisim. Podle jedné z verzí mýtu byl krkavec stvořen z Lempova kolovratu (hrudní kost), Lempovy plachty (ocas) a Lempova jehelníčku (vnitřnosti). Věřilo se, že krkavec je ptákem přinášejícím

zlé zprávy, a proto se jej lidé báli. Někdy však nebyl krkavec vnímán vyloženě jako posel zlých zpráv, nýbrž spíše jako poutník mezi světy živých a mrtvých, lidí a duchů. Ovšem i tato jeho charakteristika budila v lidech strach a respekt.

5.7. Ahti

Podobně jako Tapio je *haltija* lesa, je Ahti - někdy zvaný též Ahto -*haltija* vody. Jeho domov ve vodní říši se nazývá Ahtola. Staří Finové jej uctívali před plavbou lodí. Při plavbě nebezpečnými peřejemi lidé Ahtiho žádali, aby loď kormidloval svým mečem a vedl ji tak, aby nenarazila na kámen. Jindy jej zase prosili, aby kameny v peřejích proměnil v mech. Pokud byli veslaři a kormidelník zesláblí a unavení, dal jim Ahti lepší vesla. Dokázal rovněž zklidnit příliš silné vlnobití.

Při plavbě lodí, ať už na moři, na řece či jezeře, se lidé neobávali jen bouře a peřejí. Ztroskotání hrozilo i na místech obývaných zlovlnými vodními bytostmi či zakletými nepřátelskými čaroději. I před vlivem těchto míst dokázal Ahti lidi ochránit.

Ahti a jeho žena Vellamo rovněž mají moc povolát z moře a jezer armádu válečníků, která člověka na cestách lodí ochrání.

K Ahtimu a k jeho ženě Vellamo se staří Finové obraceli i před rybolovem. Podobně jako u Tapia a Mielikki, *haltijat* lesa, lze i u Ahtiho a Vellamo, *haltijat* vody, podle jejich šatů poznat, zda jsou právě v dobrém rozmaru a zda tedy lidem umožní úspěšný lov. V zaklínadlech spojených s rybolovem bývá Ahti vyzýván, aby si oblékl své štědré šaty a vehnal hejno ryb do sítí lidí. Podobně jako při lovu lesní zvěře, i při rybolovu se v zaklínadlech užívá příběhu o tom, jak Väinämöinen hrál na kantele a všechna zvířata si jej přišla poslechnout. Jinde zase zaklínač zve Ahtiho, aby si zarybařil s ním – věří, že bude-li chytat ryby ve společnosti samotného pána vod, zajistí mu to bohatý úlovek.

Před mrazem dokázal lidi ochránit příběh o tom, jak Pakkanen, duch personifikující mráz, způsobil, že zamrzlo moře, avšak Ahtiho loď zůstala

nedotčena. Pakkanen se poté pokusil zmrazit Ahtiho, ale ten se mu ubránil tak, že z kamene otrhal mechy a lišejníky a proměnil je v punčochy a rukavice.

5.8. Sämpsä Pellervoinen, Pellon Pekko

Je zajímavé, že ačkoli u mnoha kultur se setkáme s bohyní úrody, u starých Finů bylo za půdu, úrodu a rostliny zodpovědné především mužské božstvo, Sämpsä Pellervoinen, zvaný též Pellon Pekko. Jeho jméno souvisí s finským slovem *pelto* (= pole), avšak na starosti měl nejen zemědělské plodiny, nýbrž i rostliny divoce rostoucí. Lidé věřili, že poté, co byl stvořen svět, Sämpsä Pellervoinen zasil a vysázel všechny rostliny – stromy, keře, byliny i obilí – a každá rostlina se přizpůsobila typu půdy, který jí Sämpsä určil. V zaklínadlech se pro něj někdy užívá epiteton „kulhavý“ nebo „shrbený“, což jistě odkazuje k představě rolníka jdoucího po poli a zasévajícího zrno.

Abercromby³⁹ se zmiňuje o lidové písni, v níž se vypráví o tom, že Sämpsä Pellervoinen coby duch rostlinstva přes zimu spí pod zemí a probouzí se na jaře, kdy za jeho přispění rostliny opět vzejdou ze země. Píseň byla zřejmě součástí jarního rituálu vyhánění zimy a probouzení půdy. Forma přímé řeči, v níž je píseň zaznamenána, naznačuje, že se jednalo o slova dramatu doprovázejícího rituál. Píseň začíná otázkou, proč oves a žito ještě nevzešly. Odpovědí je, že Sämpsä Pellervoinen spí pod zemí. Je tedy nutné jej probudit a přivést zase na zem – nejprve se toho ujme duch zimy, vzbudí Sämpsä, ale ten mu odpovídá, že s ním na zem nepůjde, neboť duch zimy sfoukl listí ze stromů a dívkám vysál barvu z tváří. Poté se za Sämpsou pod zem vydá duch jara, a tomu Sämpsä odpovídá, že s ním na zem půjde, protože duch jara svým fouknutím vrátil listí na stromy a vehnal dívkám barvu do tváří.

Představu, že bůh rostlinstva a úrody dlí v zimě pod zemí a na jaře se vrací na zem, známe i z mytologií jiných národů. Například podle sumerského mýtu

³⁹ Abercromby, John, *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 305-306.

Tammúz, bůh úrody, každou zimu umírá a na jaře – s pomocí své milenky, bohyně lásky a války Ištar, která se pro něj do podsvětí vypraví - opět ožije a vrací se na zem. Sumerský mýtus má s finským společné i to, že za rostlinstvo a úrodu je zodpovědné mužské božstvo. Ve Finsku se však můžeme setkat rovněž s různými ženskými božstvy spjatými se zemí a rostlinami – tyto představy jsou pravděpodobně původní a víra v Sämpsu Pellervoinena se objevuje až později. O ženských božstvech spjatých s úrodou - Suvetar a Etelätär - pojednávám v následující podkapitole.

5.9. Luonnotar a jiné dobrotivé víly

Jméno Luonnotar je odvozeno od finského slova *luonto* (= příroda, stvořený svět), které souvisí se slovem *luoda* (tvořit). Slovo tvorný sufix *-tar* značí bytost ženského rodu a souvisí se slovem *tytär* (= dcera). Luonnotar jsou tedy víly ztělesňující síly přírody a zároveň jsou stvořitelkami. První runa *Kalevaly*⁴⁰ pojednává o tom, jak jedna z nich, Ilmatar (její jméno je odvozeno ze slova *ilma* = vzduch), sestoupila z nebe do moře a vítr a vlny s ní počaly syna, již zmíněného Väinämöinena. Ilmatar plavala v moři a stvořila mysy, zálivy, ostrovy, útesy, mělčiny a hlubiny. Je pravděpodobné, že tato představa byla předobrazem některých zaklínadel, v nichž je vylíčen vznik bolesti zubů: Luonnotar zametala mořské dno koštětem a trocha smetí jí uvízla mezi zuby. Možná, že lépe než k Luonnotar, která má vždy pozitivní konotace, by se tato představa hodila k Louhi, hospodyně Pohjoly, temného severního světa, o němž se zmíním níže, v podkapitole 5.10.

Ilmatarino jiné jméno je Kave (= žena). Pod tímto jménem je v zaklínadlech ochránkyně těhotných žen, jimž pomáhá při porodu a mírní jejich bolesti. V jednom takovém zaklínadle usnadňujícím porod je Kave žádána, aby pomohla dítěti dostat se na svět, tak jako kdysi osvobodila slunce a měsíc ze zajetí ve skále. To je příklad homeopatické magie, o níž se zmiňuji v kapitole 3.

⁴⁰ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 15.

V *Kalevale* ⁴¹ a v mnoha dochovaných zaklínadlech najdeme zmínky o tom, jak tři Luonnotary přispěly ke stvoření například železa.

Suветar (*suvi* = zastaralé slovo znamenající léto), vyskytující se též pod jménem Etelätär (*etelä* = jih), přináší teplo a za jejího přispění zraje obilí. Uctívali ji tedy především rolníci a pastýři. Suветar přivolává oblaka, z nichž na obilná pole prší med, díky kterému úroda dozrává. Troubením na kouzelný roh, který v některých verzích zaklínadel pochází z nebes a v jiných z hlubin země, Suветar způsobuje, že se bahno v močálech mění v med, rozkvétají květiny a zelená se tráva, aby měl dobytek dostatek pastvy a dával hojnost mléka.

Staří Finové věřili i v nejrůznější dobrotivé víly obývající vzduch, prameny, zalesněná údolí a podobná místa, a často se k nim obraceli o pomoc v zaklínadlech užívaných k hojení popálenin: Ismo, jedna ze vzdušných víl, je vyzvána, aby rychlostí myšlenky přiletěla, vylila samu sebe na popáleninu a tím ji ochladila. Zdá se tedy, že vzdušné víly jsou asociovány s deštěm a mrholením.

V jiných zaklínadlech hojících popáleniny je vylíčen původ ohně a i v něm hrají úlohu vzdušné víly: nejvyšší bůh Ukko vykřesal oheň v nebi a podal jej vzdušné víle, aby jej kolébala, avšak ta jej z nedbalosti nechala spadnout na zem. Jinde vzdušné víly k ochlazení popálenin přinášejí sníh a led z vrcholků hor. Je pravděpodobné, že v zaklínadle, jehož úryvek cituji výše, v podkapitole 2.3., se v původní verzi místo jména Panny Marie vyskytovalo jméno vzdušné víly.

V zaklínadlech pronášených při ošetřování řezných a tržných ran zůstává představa, že hojení napomáhají vzdušné víly, avšak obraznost se mění: na oblaku sedí dívka, v jedné ruce drží přadeno cév a v druhé svitek kůže a když je třeba, kousek z nich odtrhne a použije k zacelení rány. V této představě má vzdušná víla blízko k Suonetar (*suoni* = céva), bytosti, která tká látku z cév a dokáže zastavit krev prýstící z rány a ráně pomoci, aby se zacelila.

⁴¹ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 62.

5.10. Pohjola, Laponsko, Turja

Slovo Pohjola souvisí se slovy *pohja* (= dno) a *pohjoinen* (= sever). Označuje tedy vzdálené a nehostinné místo na severu. Pojem je to však poměrně nejednoznačný: například ve zmínkách v *Kalevale* Pohjola někdy znamená jeden statek, někdy jednu vesnici a někdy větší území - severní sousední zemi, s jejímiž obyvateli, Pohjolany, udržovali Kalevovci někdy přátelské styky, uzavírali s nimi svatby, ale většinou s nimi válčili.

V zaklínadlech představa Pohjoly často splývá s představami o jiných mytických místech: to, že je Pohjola vzdálená a řídko osídlená, vzbuzuje asociaci, že v ní žije spousta zvěře, a to ji dává do souvislosti s Tapiolou, Metsolou, říší lesa. Pohjola a Tapiola tak splývají v zaklínadlech zajišťujících štěstí při lovu lesní zvěře. Louhi, vládkyni Pohjoly, tedy lovci žádali, aby zachřestila rukou plnou peněz („peníze“ jsou zde označením pro lesní zvěř – viz výše uvedená podkapitola 5.4.) a poslala zvířata do pastí. Louhi, zvaná též Louhiatar, je též asociována s původem psů: oplodnil ji vítr a počal s ní prvního psa. Jakožto matku psů ji lidé vzývali, aby ukázala jejich loveckým psům cestu ke zvěři. Rovněž dokázala namazat psovi zuby sladkou tekutinou, aby byl krotký, poslušný a nekousl svého pána.

Louhina další jména, Loveatar a Loviatar, nesou konotace spíše záporné: pod těmito jmény byla Louhi známa coby matka prvních vlků a také nejrůznějších nemocí a zranění, jež počala s východním větrem. Pochází od ní rovněž rzi, jež napadají obilí: vznikly z krve, jež se paní Pohjoly vyřinula z rukou, když usilovně třela dlaně o sebe, aby se zahřála. Tyto negativní konotace a rovněž nehostinnost a chlad, jež v Pohjole panují, způsobují, že Pohjola v mnoha případech splývá s Tuonelou, podsvětím, říší zemřelých. Vládcové Tuonely i Pohjoly byli však v mnoha zaklínadlech i voláni na pomoc: mají například rozdrtit červa způsobujícího bolest zubů, vytáhnout svými mocnými drápy a silnými zuby z těla nemocného šíp bolesti anebo ucpat palcem nepřítelovu pušku, aby nemohla vystřelit. Vychází se zde z podobné představy, jaká nutila lidi volat na pomoc Hiisiho: totiž že bytosti zlovolné podstaty jsou mocné a silné a vyplatí se pokusit se je vhodnými prosbami a

obětmi obměkčit a naklonit si je. Jindy byli Hiisi a bytosti z Pohjoly a Tuonely žádání o pomoc z podobných pohnutek, z jakých se lidé po přijetí křesťanství obraceli na ďábla: když měli pocit, že je dobrotivé síly nevyslyšely.

Ze severní a mrazivé podstaty Pohjoly vyplývá další případ, kdy mohou být bytosti odtamtud pocházející lidem ku pomoci: chlazení popálenin sněhem a ledem. Jak již bylo uvedeno, tohoto úkolu se mohly zhostit rovněž vzdušné víly nebo Panna Marie. S představou moci Pohjolanů nad ohněm souvisí i příběh o tom, jak jedna z pohjolských dcer šla ohni za kmotru, neboť jej jako jediná dokázala držet v náručí. Různé ženské bytosti pocházející z Pohjoly byly považovány za matky ohně, větru, sněhu a mrazu.

Představa Pohjoly jako chladného území na severu vede k tomu, že v některých případech splývá Pohjola s Laponskem – zejména v *Kalevala*: je-li v nějakém verši řeč o Pohjole, opakuje se často v dalším verši jinými slovy totéž, jen místo Pohjoly se uvede Laponsko. Příkladem může být dvanáctá kalevská runa, v níž se Lemminkäinen chystá do Pohjoly ucházet se o nevěstu, a jeho matka jej od cesty zrazuje, neboť se obává, že jej pohjolští/laponští mágové začarují.⁴² Ačkoli na rozdíl od Pohjoly, Tapioly, Tuonely a dalších míst v této podkapitole zmíněných je Laponsko skutečná zeměpisná oblast, vyskytuje se v zaklínadlech často coby synonymum pro tajemné severní území, jež je domovinou věhlasných čarodějů. Možná, že tato představa souvisí se sámskou šamanskou tradicí, o které se zmiňuji výše, v kapitole 4.

V mnoha zaklínadlech se coby domov magie uvádí také Turja. I ta je skutečným geografickým územím: nachází se v ruské části Laponska, na východní části poloostrova Kola. Turja i obecně Laponsko jsou jmenovány v zaklínadlech užívaných pro úspěšný lov lesní zvěře, a můžeme tedy konstatovat, že v těchto případech splývají s Tapiolou. Častěji je však Turja uváděna jako domovina mocných mágů, kteří nejsou nikdy zlovolní, ale naopak nápomocní: například jeden z nich vlastní svitek kůže, klubko šlach, hroudu masa a naběračku krve a tento materiál používá k hojení ran. Jiní

⁴² *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 86.

mágové přinášejí led a sníh na ochlazení popálenin a další dokáží zastavit krvácení a poručit krvi, aby se vrátila, kam patří.

Abercromby⁴³ uvádí, že Turja má negativní, zlovolné a násilné konotace pouze v jedné zmínce: když z Turji přišel obr Tursas a spálil seno, které jisté dívky sušily. Slovo *Tursas* pochází z germánského výrazu *þurs*, jenž označuje zlého obra – þursové byli podle severogermánské mytologie úhlavními nepřáteli bohů. Domnívám se však, že slova Turja je ve zmíněném finském příběhu o spálení sena použito spíše z důvodu stylistické okrasy v podobě aliterace, kterou jména Turja a Tursas umožňují, než že by představa o Tursasově původu z Turji byla pevně zakořeněná.

Opakovaně se v zaklínadlech objevuje z Turji pocházející mocný orel s ocelovým zobákem a železnými drápy podobnými kosám a s očima na špičkách křídel. Dokáže z rány vytáhnout kopí bolesti, ošetřit zranění způsobené zaklínadlem a pozřít bolest.

5.11. Kalma, Tuoni, Mana

Všechny tyto tři pojmy, Kalma, Tuoni a Mana, označovaly ve starofinských představách personifikaci smrti. Slovo *kalma* znamenalo původně hrob, mrtvolu a mrtvolný zápach, vlastním jménem bytosti personifikující smrt se stalo až později. Slovo *kalmisto* značí ve finštině pohřebiště. *Tuoni* znamená původně „zesnulý“ a *Tuonela* „říše zesnulých“ – od těchto pojmů bylo později odvozeno používání jména Tuoni pro vládce podsvětí, říše zemřelých. Mana, další jméno pro vládce podsvětí, bylo zase odvozeno z jiného výrazu pro říši mrtvých: *Manala*. Toto slovo vzniklo patrně coby zkratka slovního spojení *maan alla* (= „pod zemí“), a podle Abercrombyho⁴⁴ použil tohoto výrazu jako první Lönnrot ve své *Kalevale*.

Bolest zubu je v zaklínadlech nazývána „Tuoniho psem“ anebo „červem z Manaly“. Rovněž had byl zván „červem z Manaly“. Pro zranění způsobená

⁴³ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 320.

⁴⁴ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 321.

kouzly existoval výraz „řetězy z Manaly“. Měl-li někdo podezření, že jeho krávy kdosi očaroval, aby nedávaly mléko, říkal, že mléko jeho krav zmizelo v Tuonele nebo Manale.

Podobně jako již zmiňovaná Loviatar (Louhi, hospodyně z Pohjoly), je i slepá Tuoniho dcera v některých zaklínadlech považována za matku nemocí, jež počala s východním větrem. Také je matkou prvních vlků (opět paralela s Louhi – Loviatar) a hadů. Podle jiného zaklínadla vznikli hadi z krve, která vytryskla z přeslice, když Tuoniho žena předla.

Ačkoli z Tuonely pochází mnoho destruktivních jevů, existují i případy, kdy mohou bytosti ze světa zemřelých být živým ku prospěchu. Podobně jako Hiisi či obyvatelé Pohjoly byly i bytosti z podsvětí v zaklínadlech vzývány, aby zmírnily bolest nemocného. Tak jako Hiisi, i obyvatelé Tuonely/Manaly měli v některých případech odejmout z člověka utrpení, které mu sami způsobili, a v jiných případech se k nim zaklínač obrací proto, aby zbavili nemocného utrpení, jehož původci sami nejsou.

Bylo běžné i to, že lidé v zaklínadlech žádali o pomoc své zesnulé rodinné příslušníky – například syn prosil svou zemřelou matku, aby povstala z hřbitovní hlíny a přinesla mu z Tuonely kožich, který by jej ochránil před nepřátelskými čaroději.

6. Typy zaklínadel podle Laitinena

Kai Laitinen ve svém díle *Suomen kirkallisuuden historia*⁴⁵ dělí zaklínadla na následující čtyři typy:

6.1. *Maanitteluloitsut* (zaklínadla přesvědčovací, usmiřovací)

Maanitteluloitsut se používala především k usmiřování duší ulovených zvířat. Bylo třeba zvíře poprosit o prominutí a vysvětlit mu, že nebylo zabito pro zábavu, ale kvůli potravě. Také se děkovalo Tapiovi a Mielikki, dobrým duchům vládnoucím lesu, že lidem dovolili zvíře ulovit. Odprošování uloveného zvířete se vyskytuje i v básních určených pro *karhunpeijaiset*, slavnosti na počest ulovení medvěda. Staří Finové věřili, že medvěd, nejobávanější obyvatel lesa, může být nebezpečný i po smrti, a tak v zaklínadlech sloužících k jeho usmíření často jeho smrt sváděli na někoho jiného: tvrdili, že medvěd zabil sousední kmen, dravá zvířata anebo nehoda – spadl ze stromu a roztrhl si břicho o větev. Usmiřovací zaklínadla se používala například i proti hadímu uštknutí. Takto znělo panteistické přesvědčování hada:

„Maa on isäs, maa on emos,
multa sinä, multa minä,
maata yhteistä elämme.“⁴⁶

„Země je tvým otcem, země je tvou matkou,
hlína jsi ty, hlína jsem já,
žijeme na společné zemi.“⁴⁷

6.2. *Manausloitsut* (kletby, nadávky)

Manausloitsut spočívají v hanobení, tupení příslušného jevu. Nemoci, jedovatí hadi a podobná nebezpečí se opisují různými nadávkami a vyhánějí se

⁴⁵ Laitinen, Kai: *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Helsinki-Keuruu 1981, s. 66-67.

⁴⁶ Laitinen, Kai: *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Helsinki-Keuruu 1981, s. 67.

⁴⁷ Překlad Magdalena Hošková.

do vzdálených, neobydlených míst, kde nemohou nikomu uškodit. Tak je tomu i v tomto úryvku ze zaklínadla proti hadímu uštknutí:

„...sahaselkä sihisijä,
pitkähammas paholainen,
mäne metsähän mäelle,
pakene pajun vesoilte,
luikerra kivien kolohon,
musta mato mää mullan alle,
vie vaiva männessäs...“⁴⁸

„...syčící tvore s pilou na zádech,
ďáble s dlouhými zuby,
jdi na kopec v lese,
uteč do vrbové houštiny,
vplaz se do díry mezi kameny,
černý plaze, jdi pod zem
a odnes mou bolest s sebou...“⁴⁹

6.3. *Syntyloitsut* (zaklínadla zrodu, vzniku)

Syntyloitsut jsou velmi rozšířená. Podobají se lidovým příběhům *synnyt* (viz zmínka v podkapitole 3.5.), avšak na rozdíl od nich nemají formu prózy, ale poezie. Stejně jako *synnyt* vyprávějí mytologické příběhy o původu například ohně, železa, nemocí, dravých zvířat. Vychází se zde z již zmíněné představy (viz podkapitola 2.2.), že známe-li původ jevu, získáme nad ním moc. Deklamací veršů o zrodu ohně se léčily popáleniny, příběh o původu železa pomáhal hojit zranění způsobená zbraněmi a pracovními nástroji. Mnoho těchto příběhů najdeme v *Kalevale*, z níž pochází i následující úryvek o původu jedovatých hadů:

⁴⁸ www.vartina.com/main.site?action=siteupdate/view&id=30

⁴⁹ Překlad Magdalena Hošková.

„Veestä on vesusen synty,
umpiputken lainehista,
allin aivoista hyvistä,
meripääskyn pään sisästä.
Sylki Syöjätär vesille,
laski laatan lainehille;
vesi sen pitkäksi venytti,
päivä paistoi pehmeäksi.
Siitä tuuli tuitteli,
ve´en henki heilutteli,
aallot rannalle ajeli,
tyrsky maalle tyyräeli.“⁵⁰

„Ve vodě je původ zmije,
z vln had pošel jedovatý,
z výborného mozku racka,
z hlavy morské lastovice;
Syöjätära do vln plivla,
slinu v moři upustila,
voda roztáhla ji v délku,
slunce hřálo ji, že změkla,
nato vítr kolébal ji,
vánku dech ji popoháněl,
příboj k břehu poponášel,
valy valily ji k zemi.“⁵¹

⁵⁰ *Kalevala*. SKS, Helsinki 1961, s. 96-97.

⁵¹ *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999, s. 112.

6.4. *Rukousloitsut* (zaklínadla – modlitby)

V *rukousloitsut* se lidé s prosbou o pomoc obracejí k bytostem pohanského pantheonu – například Ahti a Vellamo jsou žádáni o štěstí při plavbě lodí a při rybolovu, Tapio a Mielikki zase při lovu lesní zvěře. Jejich dcera Tellervo ochraňuje pasoucí se stáda dobytka před medvědy a vlky. Zaklínadla z doby po přijetí křesťanství se obracejí k Bohu a k nejrůznějším svatým, ale nejčastěji k Panně Marii a Ježíši Kristu. Často se stává, že v rámci jednoho zaklínadla jsou žádáni o pomoc Marie s Ježíšem i bytosti uctívané pohanstvím. Jak již zmiňuji v podkapitole 2.3., bylo po přijetí křesťanství častým jevem, že v původním zaklínadle, obracejícím se o pomoc k pohanskému božstvu, bylo jméno onoho božstva pouze nahrazeno jménem Ježíšovým či Mariiným. Příkladem je zaklínadlo užívané k léčbě popálenin, jehož úryvek uvádím rovněž v podkapitole 2.3..

Rysy těchto čtyř kategorií zaklínadel se mezi sebou různě kombinují. Tak je tomu i v následujícím úryvku z mocných slov zahánějících mor, kde se prolíná modlitba a kletba:

„...Jumalalla on voide parempi.
Neitsyt Maaria silkkisuu parempi.
Kaikki tuskat, kaikki vaivat,
mene ruskean kallion rakoon,
kuin sinäkin tullut olet!“⁵²

„...Bůh má lepší mast.
Hedvábná ústa Panny Marie jsou lepší.
Všechny bolesti, všechno trápení,
jděte do skuliny v hnědé skále,
tak, jako jsi přišel i ty!“⁵³

⁵² *Kansanrunoutta* (sestavil Aukusti Simojoki). Otava, Helsinki 1939, s. 128.

⁵³ Překlad Magdalena Hošková.

7. Typy zaklínadel podle Abercrombyho

John Abercromby ve svém rozsáhlém etnografickém spisu *Pre- and Proto-historic Finns* dělí zaklínadla na následující čtyři typy: *Words of Healing Power* (slova léčivé síly), *Formulae* (formule), *Prayers* (modlitby) a *Origins* (příběhy o původu věcí).

7.1. Words of Healing Power (slova léčivé síly)

Jak vyplývá z jejich účelu, byla zaklínadla užívaná k léčení nemocí jedněmi z nejdůležitějších, a tedy také nejrozšířenějších.

V období šamanismu staří Finové věřili, že nemoc je způsobena ztrátou duše. Šaman se poté spojoval se světem duší a duchů, aby zjistil příčinu nemoci, tedy důvod, proč duše nemocného opustila jeho tělo. Poté bylo úkolem šamana duši nalézt a přimět ji k návratu do těla nemocného. Unesl-li duši některý z démonů, bylo třeba, aby o ni šaman bojoval. Poté, co se duše do těla nemocného navrátila, musel šaman ještě zajistit, aby k jejímu ukradení nedošlo znovu, tedy aby se nemoc nevrátila.

Vědoucí však s nemocí bojovali pomocí zaklínadel, jež se snažili si zapamatovat v co nejpřesnější podobě, neboť je měli za generacemi osvědčené návody na překonání nemoci.

Jednou ze zlovolných bytostí způsobujících nemoci byl podle víry starých Finů Lempo, o němž se zmiňují výše, v podkapitole 5.6.. V tomto zaklínadle je bolest zubů připodobňována k trhání člověka Lempovým psem:

„A 'stinking dog' that biteth bone, a hound that teareth at the jaw his peas, press down his beans into a very old man's jaw, into his aching teeth. The aged one dropped, the old man died, from the unusual disease, from the gnawing of the 'dog', from being torn by 'Lempo's hound'.”⁵⁴

⁵⁴ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 109-110.

Nemoci a zranění mohl lidem způsobit rovněž Hiisi, o němž pojednává podkapitola 5.5. V následujícím zaklínadle proti zraněním pocházejícím od Hiisiho má Hiisiho srazit na kolena a ušlapat klisna z Karélie:

„O mare that wast reared in Karjala, with iron hoofs, with copper 'claws', push Hiisi down upon his side, make Hiisi sideways fall, kick Hiisi down upon his knees with thine iron hoofs, thy copper 'claws', (to make him cease) from injuring a Christian man, destroying one that has been made.“⁵⁵

Kalma, pán říše zemřelých, zmiňovaný v podkapitole 5.11., patřil také mezi původce nemocí a zranění. V následujícím příkladu zaklínadla proti zraněním způsobeným Kalmou si zaklínač Kalmu nejprve udobřuje přízvisky jako „laskavý“ a „milý“, poté podotýká, že zná Kalmův původ, a coby důkaz vypočítává: pochází-li Kalma z rodu Adama a Evy, má se vrátit na hřbitov; byl-li však Kalma vyslán nepřátelským mágem, má se vrátit k tomu, kdo jej poslal, a obrátit se proti němu:

„Kindly Kalma, lovely Kalma, Kalma of the fair complexion! Surely do I know thy lineage, with thy birth I am acquainted. So if thou wert generated from the stock of Eve and Adam, go into a graveyard, Kalma, to the huts of the departed, from the skin of a human being, from a much tormented body.

If thou art the work of others, sent by some one, some one's 'arrow', sooth, pray, try and reach the cottage, the surroundings, of thy sender, - dressed in gory clothes and tatters.“⁵⁶

Často se vyskytovala zaklínadla proti ústřelu, jenž je v nich nazýván „střelami skřítků“. V následujícím příkladu se zaklínač proti „střelám skřítků“ brání pomocí kabátu z plamenů a také vyhrožuje, že se bude střelám bránit střelami: pokud skřítci vystřelí jeden šíp, on, zaklínač, vystřelí dva; pokud skřítci vystřelí tři šípy, zaklínač jich vystřelí několik: sto nebo tisíc. Své šípy připodobňuje k bleskům:

⁵⁵ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 111.

⁵⁶ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 112.

„I sew a fiery coat of fur with fiery selvages in a fiery room. In it I dress myself and then proceed to hunt the sudden stroke, to combat the elfshot disease. I hunt the stroke to fields run wild, I blow the elfshots to the clouds. If he has shot one arrow forth, two arrows I shall shoot; if with three arrows he has shot, again I shoot with several, a hundred arrows I discharge, a thousand I launch forth. My bolts are swift and stronger are my tools of steel”.⁵⁷

Hojně rozšířená byla rovněž zaklínadla zastavující krvácení. Následující příklad popisuje, jak si Bůh po stvoření světa nařizl levou nohu, nechal svou krev téci na zem a pronesl, ať na zem kape raději dehet a pryskyřice než krev, neboť krev má své místo v těle:

„When countries were upheaved, the hard dry land was lifted up from 'neath the sea, from 'neath the wave from under all the fish, our great Creator then made an incision in his flesh, caused his blood to stream away from under his own left foot. Then the great Creator spoke, thus the glorious God expressed himself: 'let tar to the ground in drops distil, may fir-fat drip with hissing sound, rather than guiltless blood. Blood has its place within the heart, warm flesh through which to course, warm bones through which to glide.’“⁵⁸

Početnou skupinou byla i zaklínadla proti zraněním pocházejícím od zvířat. Z nich jsou v Abercrombyho spisu nejhojněji zastoupená zaklínadla proti hadímu uštknutí. Dalšími zaznamenanými typy jsou například zaklínadla proti potrhání medvědem nebo vlkem, proti rozdrásání vlkem, proti ještěřčímu kousnutí a proti štípnutím vosou, střechkem, ovádem a jiným hmyzem. V následujícím příkladu zaklínač vyzývá vosu, aby svým žihadlem neprobodávala lidskou kůži, ale raději hromadu dříví, jalovcový keř, kámen, pařez, samu sebe anebo jinou vosu:

„Outrageous wasp! who bade thee do this evil deed, incited thee to a sneaking act, what fool made such a dolt of thee, what madman made thee so

⁵⁷ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 108-109.

⁵⁸ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 147.

insane, that thou with thy sting (F. pike) shouldst pierce that human being's skin?

Don't shoot, O wasp, don't sting, thou „stinging bird“; thou art no bird at all unless thou use thy sting! Into a wood-pile stick thy sting, into a juniper thy spur, or hurl thine arrows at a stone, cause them to rattle against a rock, confine the feathers of thy wings, into a hook twist up thy snout, or shoot thyself, give one of thy mates a prod, to pass the time shoot stones or stumps of trees and each of them six times. I have a sandy skin, an iron-coloured hide.”⁵⁹

Mezi léčivými zaklínadly, jež Abercromby na svých cestách po Finsku sesbíral, jsou hojně zastoupena zaklínadla proti popáleninám, proti omrzlinám, proti zraněním železnými nástroji a zbraněmi, proti vyvrtnutí kotníku, proti vykloubení ramene, proti černému kašli, proti zánětu pohrudnice, proti rakovině, proti syfilidě a proti moru. Abercromby zaznamenal rovněž zaklínadla proti pohmožděninám od stromů, proti pohmoždění kamenem, proti zraněním od mědi, proti opaření, proti dně, proti pálení žáhy, proti křivici, proti kožní vyrážce, proti svědění, proti škytavce, proti vodnatelnosti, proti kolice, proti porodním bolestem a proti nočním můrám.

7.2. *Formulae* (formule)

Jako *Formulae* označuje Abercromby ta zaklínadla, která se z hlediska použití nedají zařadit mezi *Words of Healing Power* (slova léčivé síly) a z hlediska formy mezi *Prayers* (modlitby) ani mezi *Origins* (příběhy o původu věcí). *Formulae* se používaly například k zajištění úspěšného lovu, k očarování zbraní, k ochraně dobytka na pastvě a podobně.

Velmi časté bylo užívání formulí k ovládnutí zvířat, ať již domácích nebo divokých. K formulím souvisejícím s domestikovanými zvířaty patří například formule ke zklidnění koní, pro očarování psů, pro očarování slepic anebo na ochranu dobytka. Následující formule sloužila pastevcům k tomu, aby jejich ovce rostly a měly hustou vlnu. Ovce zplozené a zrozené ve Finsku mají

⁵⁹ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 107.

putovat do Karélie, aby vyrostly, a do Estonska, aby jim zhoustla vlna, a poté se mají vrátit zpátky domů a nechat se ostříhat:

„Go to Finland to be bred, to Karelia to grow up, to Esthonia to put on wool, and home to be shorn. Take wool from time to time from humid turf, from a honeyed knoll, from a lass light-footed as a cloud.“⁶⁰

Dalším typem formulí určených k očarování zvířat jsou formule, jimiž se ze stavení a z polí vyháněli škůdci. Sem patří například formule proti hadům v kravském chlévě, proti myším, proti pavoukům, proti švábům a proti housenkám a slimákům.

S divokými zvířaty souvisejí formule pro úspěšný lov. Pomocí některých z nich se dodávala magická moc zbraním a pastem – příkladem může být formule ke zhotovení vějičky, pro účinnost pastí, k očarování oštěpu a k očarování luku nebo kuše -, jiné byly jmenovitě určeny k polapení konkrétních zvířat, jako ptáků, veverek a zajíců. Mezi těmi jsou zvláštní kategorií formule související s lovem na medvěda. Ten byl nejobávanější lesní šelmou, a proto se lidé, jak zmiňuji výše v podkapitole 2.2., v zaklínadlech snažili zbavit svého strachu tím, že medvědovi dávali různá eufemistická pojmenování. Tak je tomu i v následujícím příkladu, v němž je medvěd nazýván „širokým čelem“ anebo „medvými tlapkami“. Zároveň je zde štekot loveckého psa u medvědího brlohu připodobňován ke kukání kukačky, což má zřejmě medvěda uklidnit a vzbudit v něm dojem, že mu žádné nebezpečí nehrozí:

„I thought a cuckoo had ‘cuckoo’ cried, that the darling bird had sung; it was no cuckoo dear at all, it was my splendid dog at the door of Bruin’s room, before the bashful fellow’s house. O ‘wee broad forehead’, my beloved, my little beauty, ‘honey-paws’! Don’t take it quite amiss, if anything befall us now, cracking of bones and thuds on heads, or a time when the teeth get

⁶⁰ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 166.

smashed. The surrender thy head-ornament, insert thy teeth in it, cast thy scanty teeth away and fasten up thy nimble jaw. ⁶¹

Dalším typem formulí souvisejících s medvědem jsou ty, jež měly před medvědem ochránit stáda dobytka na pastvě. V následujícím příkladu je medvěd nazýván „zlatem“ a je žádán, aby se vyhýbal stádům dobytka, seč může: jakmile medvěd uslyší zvonění kravských zvonců, bučení telat anebo hlas pastýře, má se klidit z cesty. Pokud stádo zamíří na kopec, má medvěd sestoupit do údolí; půjde-li stádo na písčité vřesoviště, má medvěd uprchnout k bažině; zamíří-li stádo k bažině, má medvěd odejít do lesů. Dále je medvěd se svou huňatou srstí připodobňován k chomáči vlny, což má patrně podobně jako v předchozím zaklínadle oslabit medvědovu sílu a minimalizovat strach, který z něj lidé mají:

„O forest beauty, o forest gold! Thou splendid creature of the woods, go circling round the cattle grounds, steal past the pasturage of cows, avoid the clanging of the bells and flee from the shepherd's voice. If thou the sound of copper hear, or the clanging of a bell, the jingling of a horse's bell, the husky sound of rusty iron, or the lowing of a calf, ort the prattle of a herding lad, - if thou hear that upon a hill, then to the food of the hill descend; if the cattle should be on a sandy heath, trot off to a morass; if the cattle plunge into a swamp, then strive to reach the wooded wilds; Like a flax-bundle move along, roll like the wool on a distaff bound; thy father was a woolly one, thy mother was a woolly one, thyself art a woolly beast.....“⁶²

Další skupinou jsou formule, jimiž se ovládaly přírodní živly a počasí. Sem patří formule proti tuhému mrazu, k utišení větru, k utišení vichřice, proti lesním požárům.

Jiné formule sloužily k ovlivnění rozmanitých lidských činností. Abercromby uvádí například formule pro očarování soudního dvora, formule při vaření piva anebo formule pro šťastnou plavbu. V následující formuli se na

⁶¹ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 160.

⁶² Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 157-158.

lodi plaví tři hlavní hrdinové *Kalevaly* – Väinämöinen, Ilmarinen a Lemminkäinen. Formule zřejmě odkazuje na příběh o jejich výpravě do Pohjoly, neboť je zde zmíněno, že mají namířeno do „kruté severní země“:

„A red boat glides along, a wooden skiff from the north-west, from a great distance comes in sight, three men are in the boat. Which of them pulls the oars? The rower is Ilmarinen. Which plies the steering oar? Old Väinämöinen he himself. Who's in the centre of the boat? Lad Lemminkäinen, light of heart. And whither are the fellows bound, whither do the heroes go? Thither indeed the men will go, against the cruel northern land, into the sea's tremendous surge, into the billows capped with foam.“⁶³

Velmi často se formule užívaly k přivolání lásky, ale Abercromby zaznamenal i takové formule, jimiž se zlovolný a nepřející zaklínač lásku snažil od jiné osoby odehnat. Z této kategorie je patrné, že kromě zaklínadel sloužících dobrému účelu existovala i taková, která měla ublížit, a stávala se tak nebezpečnou zbraní. Příkladem je následující formule, v níž je bůh lásky vyzván, aby odešel z blízkosti dotyčné dívky, již zlý zaklínač lásku nepřeje. Její okolí má začít páchnout dehtem a její oči se mají potáhnout prasečí kůží, Lempova špína jí má zalepit uši a na hlavu jí mají padat zlé pomluvy, aby se o ni žádní nápadníci neucházeli:

„O god of Love, begin to move away, from the maiden get thee gone, to take thy rest beneath the earth, to take repose in a leafy grove. Let her skin perspire a lathery sweat, let her surrounding smell of tar, o'er her eyes may the skin of a pig be bound, and Lempo's filth upon her ears, on her head let evil gossip fall, let nothing good be said of her, so that no suitors fancy her, no young men come to fetch her off.“⁶⁴

Příklady formulí užívaných k dobrým účelům jsou formule pro zdraví, formule při výrobě hojivých mastí, formule pro získání nejlepšího muže, formule k uklidnění dětí anebo následující formule doprovázející koupání dětí. Vychází se zde z představy, že v nečistotě přebývají nemoci, které je třeba

⁶³ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 194.

⁶⁴ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 170.

odstranit koupelí a zahnat je do opuštěných míst, kde nemohou nikomu škodit (například do skal):

„I wash my little child, I souse my little innocent. Begin to move, thou needless pain, - depart, thou evil Suffering, - while I scrub with the bathing-switch, remove with its leaves the pain, ere the rising of the moon, or the rising of the sun, into stony rocks, into hills of steel. The stones are shouting loud for pains, flat stones for accidents, the cracks lament, the hills are whimpering. There is nought for stream to find, for the water begin to trickle down, my little beauty begin to thrive.“⁶⁵

Zcela zvláštní skupinu pak tvoří formule věštecké a formule k žehnání soli, vodě a také páře v sauně.

7.3. Prayers (modlitby)

Modlitby tvoří různorodou vrstvu: svými tématy se velmi blíží zaklínadlům proti nemocem (viz podkapitola 7.1., *Words of Healing Power* – slova léčivé síly) a zaklínadlům k ovládnutí zvířat (viz podkapitola 7.2. - *Formulae*), avšak liší se od nich tím, že se o pomoc obracejí k bohům a k nejrůznějším nadpřirozeným bytostem.

Nejčastější jsou modlitby proti bolestem, nemocem a zraněním, jako například modlitba proti vyvrtnutí kotníku anebo vykloubení ramene, proti poranění kostí a šlach, proti potrkání beranem nebo kozlem, proti zánětu pohrudnice, proti vředům, proti otokům krku, proti bolení zubů anebo proti nočním můrám. V následujícím zaklínadle k utišení velké bolesti je o pomoc žádána Kave, zmiňovaná v podkapitole 5.9. Ochraňovala především těhotné ženy a zmírňovala porodní bolesti, ale zde má utišit bolest zraněného muže, z jehož zmučeného křiku puká země a trhá se nebeská klenba:

„Old wife Kave, Nature’s daughter, thou golden Kave and beautiful, that art the oldest of womenkind, first mother of individuals, come now to view the

⁶⁵ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 166.

pains, to mitigate the calamity, to accomplish the laborious work, to remove the plague. Great pains are penetrating here, a calamity has supervened, the ground bellow already cracks, the sky is splitting up above while the sufferer is crying out, while the man in pain bewails himself.⁶⁶

Další skupinu tvoří modlitby k ovládnutí divokých zvířat. Sem patří například modlitby proti medvědům, hadům či vosám anebo modlitby, jež měly zajistit lovecké úspěchy. Z těch byly nejhojnější modlitby užívané při lovu lesní zvěře obecně - bez uvedení, o jaký druh zvířat se jedná - , ale existovaly i modlitby pro lov zajíců a při chytání veverek anebo ptáků. Abercromby uvádí rovněž modlitby zajišťující úspěšný rybolov.

Rozšířené byly také modlitby související se zvířaty domestikovanými, z nichž nejhojnější byly modlitby k ochraně hovězího dobytka a ke zvýšení doживosti krav. Taktéž existovaly modlitby k ochraně koní, ke zklidnění psa a k podněcování psa, aby vystopoval lovnou zvěř.

Pomocí modliteb se též ovlivňovaly přírodní živly a počasí. Do této kategorie spadá například modlitba proti tuhému mrazu anebo následující modlitba doprovázející setbu. Jak již bylo uvedeno výše, v podkapitolách 5.1. a 5.9., déšť příznivý pro úrodu byl v zaklínadlech připodobňován k medu. Zde je Ukko, bůh nebes, žádán o seslání medového deště:

„Ho! Ukko, kindly god, the powerful father of the sky, prepare a misty atmosphere, create the tiny little cloud, send from the west a lumpy cloud, from the south let one arrive, let water drizzle from the sky, let honey trickle from the clouds on the work that's begin done, on the seed that's begin sown“.⁶⁷

Tato modlitba, jež sloužila naopak k odehnání přílišného deště, se k Ukkovi obrací s prosbou, aby odvedl déšť do Karélie a Ruska, kde vodu potřebují k pokřtění novorozenců. Dochází zde tedy k prolínání pohanství (Ukko) a křesťanství (křest):

⁶⁶ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 220.

⁶⁷ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 222.

„O cease, good God, from raining, blowing, and maintaining a cloudy sky; O Ukko, god of the sky, thyself, the mighty lord of air, to Russia conduct the clouds, take the rainbow to Karelia; they are waiting for water there, an old woman has born a child, no water has seen as yet. A little child is there – a boy, and another child – a girl, of one night old, of two months old, they all as yet are unbaptized.“⁶⁸

Hojně užívané byly modlitby k rozdmýchání lásky, ale i k odlákání milované osoby od jiného člověka. Dalšími typy modliteb, jež Abercromby na svých cestách zaznamenal, jsou například modlitby pro svatební průvod, při zasedání soudu, při vaření piva, pro překonání peřejí při plavbě lodí, pro štěstí před dalekou cestou anebo pro nalezení pokladu.

7.4. *Origins* (příběhy o původu věcí)

Zaklínadla vysvětlující původ různých jevů uvádí ve svém dělení coby samostatný typ jak Laitinen (*syntyloitsut*), tak Abercromby (*origins*). Příběhy líčící zrod různých věcí se ve finské lidové slovesnosti vyskytují nejen ve formě poezie (zaklínadla typu *syntyloitsut/origins*), ale i prózy (*synnyt*).

Léčení nemocí a ošetřování zranění bývalo doprovázeno vyprávěním příběhů o jejich vzniku. V Abercrombyho spisu jsou velmi hojně zastoupené příběhy o původu bolesti zubů, o původu zánětu pohrudnice a o původu zranění způsobených kouzly. Dalšími typy jsou příběhy o původu vyrážky, o původu křivice, o původu rakoviny, o původu koliky nebo o původu zimnice.

Dalším velmi hojným typem *syntyloitsut* jsou příběhy o původu přírodních živlů – například ohně či vody – a o původu neživých součástí přírody, jako jsou kameny a kovy. Příkladem mohou být velmi dlouhé příběhy o původu železa, jež se vyprávěly za účelem urychlení hojení ran způsobených železnými nástroji a zbraněmi. Následující příběh o původu mědi líčí, jak měď vznikla z moči Hiisiho ženy, dcery a klisny - z toho vyplývá, že měď je chápána jako zlý, škodlivý prvek:

⁶⁸ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 261.

„The girl of the Hiisi's, Hilahatar, Hiisi's old woman and Hiisi's mare, made water on a rock; on the rock the urine dried, into copper then it turned, it grew into copper ore, it poured like water from a hill, like copper smelting furnace.“⁶⁹

Abercromby zaznamenal i příběhy o původu různých druhů rostlin, jak divoce rostoucích (dub, bříza), tak pěstovaných člověkem (len). S hospodářskými plodinami souvisejí i příběhy o vzniku jevů, které těmto plodinám škodí (rez napadající obilí).

Příběhů o původu různých zvířat, divokých i domestikovaných, existoval bezpočet. Nejvíce se jich zachovalo o nebezpečných divokých zvířatech: o medvědech, vlčích a jedovatých hadech. Dalšími hojně zastoupenými typy *syntyloitsut* byly příběhy o původu hada z kravského chléva a příběhy o původu krkavce. Jak bylo uvedeno výše, v podkapitole 5.6., vnímali staří Finové krkavce jako posla špatných zpráv, ale také jako poutníka mezi světem živých a mrtvých. Dalšími dochovanými typy jsou příběhy o původu losa, o původu tuleně, o původu sýkorky, o původu ještěrky, o původu štiky, o původu hlemýždě, o původu housenek ničících úrodu anebo o původu vosy. V následujícím příkladu je vosa připodobňována k měděnému toulci se šípy plnými jedu, takže se zde opět objevuje představa o zlé podstatě mědi. Vosa podle tohoto zaklínadla vznikla z vlasu, který vypadl jistě ženě při česání a vítr jej odnesl na bezejmennou louku:

„ A maid was sitting on a stone, on a rock a woman (kapo) had set herself, she is brushing her hair, is arranging her head. One of the maiden's hairs fell down, one of the woman's (kapo) hairs broke off, a wind then carried it away to a meadow without name; from that a wasp was made, an 'evil bird' was caused to dash with a copper quiver on its back; its quiver is full of poisoned stings.“⁷⁰

Z příběhů o původu domestikovaných zvířat Abercromby uvádí příběhy o původu prasete, koně, psa a kočky. Následující příklad popisuje kočku jako

⁶⁹ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 381.

⁷⁰ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 304.

tvora s nosem dívky, hlavou zajíce, ocasem z copu Hiisiho vlasů, s drápy ze zubů zmiže, s tlapkami z morušek, přičemž zbytek těla má z těla vlka:

„Of course I know the cat's origin, the incubation of 'grey beard'; on a stone was obtained the cat with the nose of a girl, with the head of a hare, with a tail from Hiisi's plait of hair, with the claws of a viper snake, with feet of cloud-berries, from a wolf rest of its body comes.“⁷¹

Dalším typem jsou příběhy o původu lidí a lidských společenství. Sem patří příběhy o původu člověka obecně, dále o původu soudního dvora, ale i o původu čarodějů. Opět se zde setkáváme s představou nastíněnou výše v podkapitole 5.10., totiž že mocní mágové pocházejí z Laponska. Podle následujícího příběhu byl čaroděj zrozen v Laponsku, na severní planině, na loži z jedlových větví, na polštáři z kamení:

„I know well the sorcerer's birth, the fortune-teller's (*arpoja*) origin: the sorcerer was born, the fortune-tellers took their rise behind the limit of the north, in the Lapp's flat open land; there the sorcerer was born, the fortune-teller there was bred on a bed of fir-boughs, on a pillow of stone.“⁷²

Existovaly rovněž příběhy o původu lidských výtvorů, jako jsou hojivé masti, pivo, síť anebo loď. V těchto příbězích se podrobný pracovní postup k jejich zhotovení snoubí s magickými prvky. Následující příběh vysvětluje, jak Väinämöinen, hlavní hrdina *Kalevaly*, postavil loď z dubového dřeva a za pomoci zpěvu písní:

„Trusty old Väinämöinen, the soothsayer as old as time, by magic knowledge made a boat, by means of song prepared a skiff from the fragments of a single oak, from the breakage of a brittle tree; he cut the boat upon a hill, caused a loud clatter on a rock; he sang a song, he fixed the keel, he sang another, he joint a plank, immediately he sang a third while setting in his place the prow, while ending off a timber knee, while he was clinching end to the end, while setting up the gunwale boards, while he was cutting at the tholes. A

⁷¹ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 312.

⁷² Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 327-328.

boat was ready for the use that could bowl along with seed, both stiff when sailing with the wind, and safe when sailing against the wind. “⁷³

⁷³ Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns*. David Nutt, London 1898, s. 383.

8. Magické myšlení a chování dnes

8.1. Pohádky

Velmi nápadně se magické myšlení do dnešních dnů zachovalo v pohádkách. Najdeme zde příklady zaklínadel, prokletí a jiných magických formulí. V pohádkách, v nichž hlavní hrdina někoho vysvobozuje ze zakletí nebo ze zajetí, mu často pomáhají dobrotivý stařeček či stařenka anebo mluvící zvířata. Je zřejmé, že tyto pohádkové archetypy jsou pokračovateli duchů zemřelých předků a zvířecích duchů, jež žádal o pomoc šaman a v některých zaklínadlech se k nim rovněž obracel *tietäjä-vědoucí* (viz kapitola 4).

První setkání hlavního hrdiny pohádky a zmiňované dobrotivé bytosti probíhá často tak, že bytost se hlavnímu hrdinovi zjeví, požádá jej o jídlo, a hlavní hrdina, ačkoli sám má jídla málo, se o ně s bytostí rozdělí. Bytost mu na oplátku slíbí pomoc a tento slib dodrží: odhalí mu vědomosti, jež jsou běžnému smrtelníkovi utajené, avšak bez nichž nelze daný úkol splnit. Tím, že se hlavní hrdina rozdělí s bytostí o jídlo, prokáže své morální kvality a dokáže tak, že si pomoc od nadpřirozených bytostí zaslouží: toto je paralelou k iniciačním rituálům mladých šamanů a k tomu, že k získání pomocného ducha vede složitá cesta.

Dobrotivé bytosti v podobě stařečka či stařenky se v pohádkách často zjevují v blízkosti stromu, kamene či studánky: z toho lze usoudit, že v některých případech nemají svůj předobraz v duších zemřelých předků, ale spíše v duších konkrétních stromů a jiných výrazných krajinných prvků, sloužících možná jako obětiště.

Zajímavá je také úvaha o tom, že zmiňované dobrotivé pohádkové bytosti nehrají v příběhu jinou úlohu než pomoci hlavnímu hrdinovi s jeho úkolem. Samy nemají rodinu, minulost ani nesledují žádné vlastní cíle. Jako by nežily vlastní život, ale jen životy ostatních. I tyto skutečnosti můžeme chápat jako potvrzení předchozí úvahy, že tyto bytosti mají svůj původ v duších zvířat a konkrétních míst – v duších, které žádal o pomoc šaman a *vědoucí* (viz kapitola 4).

Na poli sumarizace a analýzy sámského náboženství vyvinul značné badatelské úsilí Václav Marek. Z jeho díla *Staré laponské náboženství* vyjímám:

„Z pohádek je patrné, že bytosti užívající magické formule, i když přicházejí ve více variantách i v několika zcela odlišných pohádkách, jsou v podstatě jedinečné. Vždycky se zdá, že tu jde o určité osoby, které kdysi kdesi žily, jsou takřka historicky hmatatelné. Jedna z nich je pak vždycky dobrá, druhá je zlá. První pomalá a rozvášná zdá se být z lidského rodu. Druhá je bystrá, úskočná a zdá se mít zvířecí původ a příbuzenstvo mezi nízkými a ošklivými druhy zvířat. V příbězích a náboženství starých Sámů jsou vždycky uváděny v souvislosti s počátkem chovu sobů nebo se vznikem divokých sobů apod.“⁷⁴

V následujícím úryvku se Václav Marek zmiňuje o sámské paralele k dobrotivé stařence ze středoevropských pohádek:

„Nejblíže k nim (ke kladným bytostem) stojí, zdá se mi, dobrá stařenka, která je rovněž občas uváděna v pohádkách a nazývá se Gieddegeš-galggio, jindy Gidedeš-akko, Geddeges-akko apod. Je to moudrá a laskavá stařenka, která se objevuje všude, kdykoli někdo potřeboval rady a pomoci; a prosící vždycky zachraňuje. Jméno této dobré vědmy pochází pravděpodobně od slova *kiedde*, vřesoviště, a sama bydlí prý na okraji louky nebo na konci obděláné země, a je to tedy obdoba Luční ženy u Finů. Z různých pohádek vidíme, že se také stýkala s podzemními lidmi (*uldami*), ale do stanů a do stavení lidí nikdy nepřicházela. Nebyla tedy domácím ženským 'bůžkem', ani se neobjevovala při porodu. Není to tedy naše sudička, ani *norna* severních Germánů, které se také vyskytují v pohádkách jako dobré rádkyně a pomocnice. Objevilo-li se záměrné a skutečné zlo na zemi až s rostoucím vývojem společenských a majetnických vztahů, musí být Gieddegeš-akko starší nežli obě předešlé. V pohádkách je to také vždycky bytost nejasná a neurčitá a vyskytuje se všude v lesích, zpravidla daleko od lidí. Nemá žádné určité bydliště, ani speciální poslání anebo nějaký svůj vlastní jedinečný osud kromě toho, že radí všem

⁷⁴ Marek, Václav: *Staré laponské náboženství*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2009, s. 71.

lidem v nouzi a že je všude, kde člověk potřeboval pomoci; tajemná, mlhavá a neurčitá. To, že sídlila až na konci louky, a tedy za hranicí obdělanych pozemků, nasvědčuje tomu, že tato představa je starší nežli zemědělství na severu, anebo chov dobytka či sobů. Pro její laskavost a odpor proti zlu byla pokládána za vílu, její laskavost se však zdá být ještě daleko hlubší a opravdovější a její pomoc mnohem spolehlivější.⁷⁵

Jak jsem již uvedla, v pohádkách je velmi často kromě pronesení zvláštních čarodějnych slov užito vyslovení třeba jen bezděčného prokletí. Například věta „Aby tě čert vzal!“ pochází ze starých zaklínadel a lidé ji používají mimoděk, aniž uvažují o souvislosti; je to ale klasický případ bezděčného prokletí. Příklad takového bezděčného prokletí známe i z české lidové slovesnosti a z literatury lidovou slovesností inspirované: v pohádce *Sedmero krkavců* i v Erbenově básni *Polednice* doplatila matka ztrátou svých dětí na to, že je předtím v afektu proklela.⁷⁶

8.2. Zakřiknutí a uhranutí

I v současné době mnozí lidé věří na zakřiknutí, aniž by si uvědomovali, že zakřiknutí má svůj původ ve staré magii. Například: těhotná žena často pořizuje dětské oblečení v době těsně před porodem, ne na začátku těhotenství; při odpovědi na otázku po zdraví odpovíme kladně, ale současně to raději „zaklepeme na dřevo“, abychom si nepřivolali nemoc.

Kromě verbálních nástrojů určených k očarování nebo zakletí je v pohádkových příbězích a v literárních dílech často užívána magie pohledu, pro niž v češtině máme výraz „uhranutí“. Josef Kandert ve svém díle *Náboženské systémy* opět zdůrazňuje, že „... potenciálními podezřelými byli lidé s výraznou barvou očí, s tzv. uhrančivýma očima. Uhranutí ale mohl způsobit kdokoliv a v románech a povídkách z venkova i měst najdeme

⁷⁵ Marek, Václav: *Staré laponské náboženství*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2009, s. 71.

⁷⁶ Kandert, Josef: *Náboženské systémy*. Grada, Praha 2010, s. 89.

nesčetně příkladů, že se lidé střežili zaměřit na někoho – týkalo se to například malých dětí, těhotných žen aj. – pohled, aby ho neuhranuli.“⁷⁷

8.3. Neošamanismus

Období přelomu devatenáctého a dvacátého století bylo bohaté nejen na badatelské práce v oblasti náboženství starých národů, ale zaznamenalo významné počiny i v souvisejících vědních oborech. Přesahy poznatků o mytologiích starých národů se objevují v analytické psychologii Carla Gustava Junga, který při své práci zaznamenal čtyři funkce lidské psychiky, jimiž je každý jedinec vybaven k pochopení vnějšího světa. Těmito funkcemi jsou myšlení, cítění, vnímání a intuice. Další přesah poznatků psychologie ve spojení s šamanismem se projevuje v současnosti v takzvaném neošamanismu.

8.3.1. Odcizení od kořenů a návrat k nim

Naše společnost, stejně jako mnoho jiných západních společností, se vzdálila od svých mytologických kořenů. Stoupenci neošamanismu věří, že tento proces odcizení je možné zmírnit, poučíme-li se u svých předků. Pokoušejí se tedy navázat na dávné tradice tím, že využívají šamanských prostředků k dosažení stavu transu: bubnování, zpěvu a tance. Rozdíl je však v tom, že zatímco šamani přírodních národů se do transu za pomoci zmíněných prostředků uváděli a uvádějí proto, aby prostřednictvím duchů pomohli jinému příslušníkovi svého kmene anebo aby od duchů získali odpovědi na otázky pro svůj kmen, stoupenci neošamanismu tak činí obvykle pro sebe: pro uzdravení své vlastní duše.

8.3.2. Čtyři archetypy šamanské tradice

Otázkou neošamanismu se zabývá i americká antropoložka Angeles Arrienová, která kromě svého univerzitního působení vede v řadě zemí semináře, na nichž sděluje, jak je moudrost přírodních národů důležitá pro náš osobní život, vztah k ostatním lidem i pro náš vyvážený vztah k planetě Zemi.

⁷⁷ Kandert, Josef: *Náboženské systémy*. Grada, Praha 2010, s. 90.

Ve své knize *Archetypy šamanské tradice* uvádí, že moudrost prakticky všech šamanských kultur vychází ze čtyř archetypů, které člověku umožňují žít v harmonii se svým okolím a se svou vlastní vnitřní podstatou. Těmito archetypy jsou bojovník, léčitel, vizionář a učitel:

„V mnoha šamanských tradicích je optimální zdraví chápáno jako vyvážené vyjádření těchto archetypů. Původní národy pokládají přímo za životně důležité, aby člověk byl vyrovnaný v těchto čtyřech oblastech: aby dokázal stejnou měrou vést, léčit, vidět a učit. U většiny lidí je však tato rovnováha daleko od skutečnosti. Většina z nás má sklon soustředit se nadměrně na jednu oblast a ty druhé opomíjet.“⁷⁸

a) Bojovník: buď přítomen

Úkolem bojovníka, jenž je archetypem síly a vůdcovství, je, aby byl svými činy příkladem pro druhé, choval k ostatním úctu a respekt a při svém zacházení s mocí byl odpovědný, spolehlivý a netyranizoval druhé. Rovněž by měl ctít meze a hranice, jak své, tak svého okolí. Coby prostředek k posílení vnitřního bojovníka doporučuje Arrienová tanec anebo jakoukoli jinou fyzickou aktivitu. Hudebním nástrojem spojeným s archetypem bojovníka je chřestidlo.

b) Léčitel: věnuj pozornost tomu, co má srdce a smysl

Léčitel je archetypem lásky a empatie. Schopní léčitelé dovedou ocenit druhé a přijmout je takové, jací jsou. Léčení znamená vzájemnost: schopnost dávat i přijímat a schopnost spojovat. Vzájemnost je cestou ke správnému vztahu k přírodě i ke své vlastní přirozenosti. Prostředkem k rozvíjení vnitřního léčitele je podle Arrienové vyprávění příběhů. Léčitelovým hudebním nástrojem je buben.

c) Vizionář: říkej pravdu bez obviňování a odsuzování

Archetyp vizionáře nás učí, abychom se nebáli být tím, kým ve skutečnosti jsme. Úkolem vizionáře je za pomoci intuice objevit svého tvůrčího ducha a

⁷⁸ Arrienová, Angeles: *Archetypy šamanské tradice*. Portál, Praha 2000, s. 19.

projevit jej. Naším posláním na tomto světě je rozvíjet své schopnosti, uplatnit své nadání a čelit životním zkouškám a výzvám. Prostředkem k rozvíjení vnitřního vizionáře je zpěv a modlitba. Hudebním nástrojem spojeným s duchovnem, modlitbou a svoláváním lidí je v mnoha kulturách zvon. A právě ten je hudebním nástrojem archetypu vizionáře.

d) Učitel: buď otevřený výsledku, ne připoutaný k němu

Učitel je archetypem moudrosti a odstupu - nikoli odstupu jako nezájmu, ale odstupu jako zájmu o věc z objektivního hlediska. Mytologickou postavou, jejímž úkolem je učít nás odstupu a smyslu pro humor a probouzet nás z rutiny, je šprýmař neboli *trickster*: u severoamerických indiánů je to kojot, u severních Germánů Loki, v indické mytologii Krišna, v řecké mytologii Hermés. Ve chvíli, kdy je řád již zkosnatělý a překonaný, přichází na scénu *trickster*, který postaví řád na hlavu a uvede jej v chaos. Je to však chaos konstruktivní a tvůrčí: stává se podhoubím pro nové myšlenky a pohledy na věc.

S archetypem učitele souvisí i spojení s duchy předků. Ti mohou být chápáni jako významní učitelé odstupu a odpoutání se, neboť již dospěli k oné konečné neznámé – ke smrti. Tito duchové stojí za námi a podporují nás na naší cestě životem.

Prostředkem k rozvíjení vnitřního učitele je rozjímání v tichu a o samotě, což nám umožňuje přiblížit se vnitřní moudrosti. Hudebním nástrojem spojeným s archetypem učitele jsou ozvučná dřívka a kosti.

8.4. Novopohanství ve světě a ve Finsku

Neošamanismem a novopohanstvím navazují lidé po celém světě na nejrůznější předkřesťanské náboženské tradice a uvádějí je do praxe. Někteří se zabývají vírou, jejíž domovina je v jejich rodné zemi, jiní navazují na tradici, která s jejich kořeny nemá co do činění, ale je nějakým způsobem jejich srdci blízká. Inspirace duchovním odkazem severoamerických indiánů, z níž výše zmíněná Angeles Arrienová vychází především, je tak oblíbená nejen v USA, ale i v Evropě.

Evropští stoupenci novopohanství ožívují náboženské tradice spjaté s jejich vlastními kořeny - například v Norsku, Švédsku, Dánsku, na Islandu a na Faerských ostrovech je rozšířené tzv. *ásatrú*, víra v Ásy, hlavní skupinu bohů u severních Germánů. Přívrženci novopohanství v severogermánské oblasti mají - například oproti Slovanům - tu výhodu, že jejich domácí mytologická tradice zůstala zachována v rozsáhlých písemných pramenech: ve *Starší Eddě*, sbírce mytologických a hrdinských básní od různých autorů a s různou dobou vzniku (9. - 13. století), a v *Mladší* neboli *Snorriho Eddě*, příručce poetiky sepsané ve třináctém století islandským učencem Snorrim Sturlusonem. Na základě zlomků mytologických příběhů uváděných v obou Eddách lze dávné severogermánské náboženské představy poměrně dobře rekonstruovat, čerpat z nich a i v současné době se jimi inspirovat.

Pro novopohanská společenství po celém světě je typické, že jejich členové studují mytologické prameny, diskutují spolu o nich a především společně slaví pohanské svátky, jež vycházejí z přírodních cyklů a souvisejí se střídáním ročních období. Příkladem takových významných přelomů v průběhu roku jsou jarní a podzimní rovnodennost a letní a zimní slunovrat. Tyto svátky jsou pro členy novopohanských společenství příležitostí k tomu, aby pocítili a prohloubili sounáležitost mezi sebou navzájem, s přírodou a jejími viditelnými i neviditelnými obyvateli a se svými předky, na jejichž tradici se snaží navázat.

Finským označením pro domácí předkřesťanskou náboženskou tradici je *suomenusko* - doslova „finská víra“. Finští stoupenci novopohanství vycházejí při pátrání po náboženské tradici svých předků především z *Kalevaly*. V Turku působí novopohanský spolek *Taivaannaula*, jehož název je odvozen od starofinského označení Polárky, nejjasnější hvězdy ze souhvězdí Malého medvěda. Spolek *Taivaannaula* na svých webových stránkách zprostředkovává informace o starofinské mytologii, bozích a náboženských představách souvisejících s narozením a smrtí člověka a s koloběhem roku v přírodě. Členové spolku *Taivaannaula* se rovněž scházejí ke společným oslavám svátků, jako je například *helka*. Název tohoto svátku je patrně odvozen ze švédského slova *helig*, jež znamená „posvátný“ či „svatý“. Tento svátek se

slaví koncem května anebo začátkem června. Souvisí s přechodem z jara do léta, s plodností a úrodou a se sluncem, které v tomto období opět září a hřeje v plné síle. Během slavností *helka* jdou dívky za zpěvu písní v průvodu okolo polí na kopec, kde se zastaví a utvoří kruh, jenž pravděpodobně symbolizuje slunce. Tuto symboliku podtrhuje slavnostní oheň, jenž se uprostřed kruhu někdy zažihá.

8.5. Finská zaklínadla coby inspirace moderní hudby

O tom, že odkaz finské lidové slovesnosti není mrtvou záležitostí, svědčí také fakt, že různé hudební skupiny žánru *world music* používají slova lidové epické i lyrické poezie, ukolébavek i zaklínadel coby texty svých písní. Příkladem může být *Värttinä* (= Vřeteno), hudební skupina pocházející z obce Rääkkylä v Karélii. Součástí jedné z jejích nejznámějších písní, *Äijö* (= Stařík), je zaklínadlo proti hadímu uštknutí – úryvek z něj cituji v podkapitole 5.2. - *Manausloitsut*. Dalším finským hudebním uskupením čerpajícím ze zaklínadel je *Gjallarhorn* - jméno má podle rohu, na nějž troubil Heimdall, strážce sídla bohů ze severogermánské mytologie - z jižní Pohjanmaa. Jeho píseň *Suutar* je vlastně zaklínadlem – modlitbou, jež se obrací k Suutar, personifikaci léta, která byla zmíněna v podkapitole 4.9. - *Luonnotar a jiné dobrotivé víly*.

„Suutar hyvä emäntä
Nouse harja katsomahan
Viitimä emännän vilja
Kun ei tuskihin tulisi

Manutar maan emäntä
Nostele oras okinen
Kannon karvanen ylennä
Kun ei tuskihin tulisi

Syöttele metisin syömin
Juottele metisin juomin
Mesiheinin herkuttele
Vihannalla mättähällä

Siull on helkiät hopiat
Siull on kullat kuulusammat

Nouse jo neitonen mustana mullasta

Akka mantereen alanen
Vanhin luonnon tyttäristä
Pane turve tunkomahan
Maa väkevä vääntämähän

Akka mantereen alanen
Vanhin luonnon tyttäristä
Tuhansin neniä nosta
Varsin vaivani näöstä⁷⁹

„Suvetar, dobrotivá hospodyně,
povstaň a podívej se.
Postarej se hospodyní o obilí,
aby nepřišlo k úhoně.

Manutar, hospodyně země,
vztyč trnité výhonky.
Zjež chlupy pařezu (= trávu, mech rostliny),
aby nepřišly k úhoně.

Krm nás medovými pokrmy,
napájej nás medovými nápoji,

⁷⁹ <http://artists.letssingit.com/gjallarhorn-lyrics-suvetar-vpjj1.pl>

dopřej nám medové seno
na zeleném pahorku.

Máš zářivé stříbro,
máš třpytivé zlato.

Povstaň už, černá dívko, z hlíny.

Podzemní stařeno,
nejstarší z dcer přírody,
dej, ať se rašelina ukládá,
a přiměj mocnou zemi, ať se otočí.

Podzemní stařeno,
nejstarší z dcer přírody,
zvedni tisíc nosů (= klíčící rostliny)
a úplně mě zbav mého trápení.⁸⁰

Z uvedených příkladů je patrné, že předkřesťanská duchovní tradice, mytologie a lidová slovesnost mají co říci i nejednomu modernímu člověku.

⁸⁰ Překlad Magdalena Hošková.

9. Závěr

Cílem mé diplomové práce nebylo jen sumarizovat informace o zaklínadlech, magickém myšlení a duchovních směrech minulosti, ale též zjistit, zda některé prvky přežily do dnešních dnů, a pokud ano, tak v jaké podobě.

Při studiu materiálů ke své práci jsem dospěla k závěru, že tematikou zaklínadel se autoři zabývají jen okrajově. Z dostupných materiálů se mi dílo Johna Abercrombyho jeví jako nejúplnější. Je zajímavé si povšimnout, že sbírky památek lidové slovesnosti a rovněž teoretické studie o nich pojednávající často vznikaly v posledním desetiletí devatenáctého století (z pramenů, jež jsem použila pro svoji práci, se to týká děl Abercrombyho, Zírbrta a Frazera), což patrně souvisí s obdobím novoromantismu v literatuře (1890-1920), pro které je charakteristická fascinace lidovou slovesností a mytickou minulostí lidstva.

Většinu informací jsem čerpala ze sběratelské a badatelské činnosti autorů žijících na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Snad právě proto mě zajímalo, jaký význam má tematika zaklínadel, magie a pohanských duchovních tradic pro dnešek. Zjistila jsem, že jisté prvky magického myšlení a chování přežívají i v moderní evropské a americké civilizaci, aniž by si to lidé běžně uvědomovali. S lidovými pohádkami a s příběhy jimi inspirovanými se každý z nás setkává již od dětství a právě v pohádkách jsou zachovány pozůstatky mytologických archetypů i rysů šamana a zaříkávače. Z tohoto důvodu jsem považovala za důležité se o pohádkách v závěrečné kapitole své diplomové práce zmínit.

Vznik jevů jako neošamanismus a novopohanství, které jsou rozšířené v celé západní civilizaci, svědčí o tom, že ve společnosti, která se ubírá cestou zrychleného technického pokroku, se někteří lidé cítí vykořenění a touží vrátit se ke zdroji moudrosti svých předků.

Použitá literatura

Primární literatura:

- Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns, both Eastern and Western: With the Magic Songs of the West Finns – Volume II*. David Nutt, London 1898 (reprint: Adamant Media Corporation, Boston 2005).
- *Kalevala*. SKS, Helsinki 1964.
- *Kalevala*. Ivo Železný, Praha 1999.
- *Kansanrunoutta* (sestavil Aukusti Simojoki). Otava, Helsinki 1939.
- *Kanteletar*. Tiskem V. Neuberta, Praha – Smíchov. Vlastní nakladatelství, 1904.

Sekundární literatura:

- Abercromby, John: *The Pre- and Proto-historic Finns, both Eastern and Western: With the Magic Songs of the West Finns – Volume I*. David Nutt, London 1898 (reprint: Adamant Media Corporation, Boston 2005).
- Arrienová, Angeles: *Archetypy šamanské tradice*. Portál, Praha 2000.
- Bowie, Fiona: *Antropologie náboženství*. Portál, Praha 2008.
- Frazer, James George: *Zlatá ratolest*. Mladá fronta, Praha 1994.
- Hejkalová, Markéta: *Stručná historie států - Finsko*. Libri, Praha 2003.
- Chvátal, Václav: *Finsko-český a česko-finský přírodovědný slovník*. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice 2004.
- Kadečková, Helena: *Dějiny severských literatur I. – středověk*. Karolinum, Praha 1997.
- Kandert, Josef: *Náboženské systémy – Člověk náboženský a jak mu porozumět*. Grada, Praha 2010.
- Laitinen, Kai: *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Helsinki – Keuruu 1981.
- Marek, Václav: *Staré laponské náboženství*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2009.
- Nakonečný, Milan: *Lexikon magie*. Ivo Železný, Praha 1997.
- Siikala, Anna-Leena: *Mythic Images and Shamanism: A Perspective on Kalevala Poetry*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2002.
- Xenofontov, Gavril: *Sibiřští šamani a jejich ústní tradice*. Argo, Praha 2001.
- Zíbrt, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Česká akademie věd, Praha 1894 (reprint: Academia, Praha 1995).